

Grygier, Tadeusz

Dokumentacja dziejów Prus Wschodnich w latach 1933-1945 w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 81-124

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ GRYGIER

DOKUMENTACJA DZIEJÓW PRUS WSCHODNICH
W LATACH 1933—1945
W WOJEWÓDZKIM ARCHIWUM PAŃSTWOWYM
W OLSZTYNIE *

I. UWAGI WSTĘPNE

Znaczne luki wewnętrzne i zewnętrzne w zasobie aktowym okresu nazistowskiego zmuszają Archiwum Olsztyńskie do działalności dokumentacyjnej. Klasyczna teza, iż archiwum służy przede wszystkim badaniom historycznym modyfikowana jest następująco: „archiwum jest pamięcią i informacją w funkcji zarządzania, instytucją ułatwiającą zrozumienie teraźniejszości poprzez znajomość minionej rzeczywistości”¹. Stąd obok dotychczasowych zadań archiwalnych (zbierania, ustalania określonego porządku, ewidencji) Archiwum Olsztyńskie prowadzi działalność dokumentacyjną. Te zadania dokumentacyjne mają przede wszystkim ustalić rodzaje materiałów źródłowych koniecznych dla określenia „ducha czasu” (*l'esprit contemporain = Zeitgeist*), zasób aktowy administracji bowiem w coraz mniejszym stopniu pozwala na wyśrodkowanie atmosfery działania. Urzędnicy bronią się przed uzewnętrznianiem swych poglądów, przed podejmowaniem samodzielnych decyzji. Zasób aktowy administracji w minimalnym też stopniu oddaje wiernie znaczenie decyzji sił politycznych stojących poza administracją państwową. Dlatego

* Praca jest dalszą częścią artykułu pt. *Źródła archiwalne do dziejów Prus Wschodnich okresu nazistowskiego w latach 1933—1945*, zamieszczonego w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”, 1970, nr 4.

¹ Praca jest praktycznym zrealizowaniem ogólnego szkicu pt. *Dokumentacja współczesna województwa olsztyńskiego*, zamieszczonego w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” 1964, nr 4, ss. 520—530. Nowość i szerokość tematu wymaga ustosunkowania się do pojęcia dokumentacji naukowej (por. ciekawe uwagi H. B o b e r a c h, *Dokumentation im Archiv*, Der Archivar, 1963, H. 2, s. 209). Niemniej trzeba podkreślić z naciskiem, że dokumentację w obecnym stadium rozwoju łączy się tylko z piśmienictwem (*Schrifttum*) i nie łączy się jej z aktami i archiwaliimi (*Schriftgut*). Artykuł ten jest więc próbą przystosowania najmłodszej gałęzi naukowej, jaką jest dokumentacja, dla potrzeb archiwalnych, włączenia jej do teorii archiwalnej. Próba dokonana w 1964 r. przez M. Bielińską (*Dokumentacja współczesna, jej rodzaje, podział i znaczenie*, Poznań 1964, ss. 8—10) spowodowała znaczne zamieszanie i chyba nie przyjmie się w praktyce. Śluszniesze wydaje się stanowisko F. Zimmermanna (*Die Stellung der Archive innerhalb eines Systems der Dokumentation*, Archivalische Zeitschrift, 1966, Bd. 62, ss. 87—125), który rozróżnia działalność dokumentacyjną raz jako „docelowe zbieranie źródeł”, drugi raz jako „zorganizowanie dokumentacji jako podstawowego środka informacji”.

powstawała konieczność stworzenia w Archiwum Olsztyńskim specjalnego działu (na razie w podręcznej bibliotece archiwalnej) kompletującego materiały drukowane partii nazistowskiej (drukury partyjne). Tego rodzaju dokumentacja współczesna (*zeitgeschichtliche Sammlungen*) pozwala na odtworzenie kulisów działania administracji nazistowskiej². Ten przykład jest ilustracją znacznie szerszego zagadnienia, a mianowicie konieczności zbierania przez Archiwum różnych rodzajów źródeł, wykraczających znacznie poza dotychczasowe ujęcia archiwalistów, jako produktów zorganizowanej registratury. Zakres pojęcia materiałów archiwalnych poszerzono na różnego rodzaju zbiory, których archiwiści sprzed trzydziestu laty jeszcze nie znali³. Zbiory te mają odpowiedzieć na pytanie — czy masowy strumień akt nowoczesnych registrarów, kierowanych przez registrarów i urzędników nazistowskich o różnych zdolnościach i przygotowaniu (przewrót nazistowski doprowadził w konsekwencji przez politykę personalną do znacznego obniżenia poziomu urzędników) posiadać będzie tyle ładunku treściowego, by dać wystarczająco pełny obraz współczesności? Odpowiedź jest negatywna.

Wreszcie jeszcze jedna uwaga. W dotychczasowym ujęciu prasa i w ogóle cała dokumentacja posiadały raczej tylko agitacyjne i propagandowe zadania. Stąd bardzo negatywne oceny prasy i druków nazistowskich⁴. Archiwista jednakże nie

² Problemem istotnym jest stwierdzenie, jak przebiegały dawniej czynności techniczne i działalność dokumentacyjna w archiwach, jak do nich nawiązać i w oparciu o nie zadania dokumentacyjne archiwów rozszerzyć (E. O. Aldredge, *Still to be done, The American Archivist*, 1965, t. 23, nr 1, ss. 5—9 oraz H. Altman, *Archiwa. Ośrodki dokumentacyjne. Biblioteki. Muzea. Stosunki wzajemne. Próby rozgraniczenia*, Acheion, 1962, t. 38, ss. 7—11). Nowością zasadniczą wprowadzoną do zadań dokumentacyjnych archiwów jest ujęcie dokumentacji jako tworzenia przez same archiwa, czy przy pomocy archiwów nowych źródeł. Źródła te mają ujawniać całokształt „skarbu świadectw doświadczenia ludzkiego w jego różnych formach” (H. O. Meisner, *Dokumentation und Archive, Dokumentation, Zeitschrift für Dokumentationsarbeit*, 1953/1954, s. 1). Stąd ujmowanie pojęcia dokumentacji archiwalnej jako czynności informacyjnej jest zawężeniem sprawy. Dokumentacja archiwalna z jednej strony informuje, ale z drugiej strony zbiera różne źródła, a nawet w pewnym stopniu tworzy, czy jest inspiratorką powstawania nowych źródeł. M. Cremer (*Bundesrechnungshof und Dokumentation, Nachrichten für Dokumentation*, 1962, Bd. 13, ss. 163—164) chyba słusznie ustala pojęcie „dokumentacji” jako: a. zbieranie i opracowywanie dokumentów; b. zbieranie i udzielanie informacji o miejscu przechowywania dokumentów; c. tworzenie nowych dokumentów.

³ Różnorodność materiałów archiwalnych wpływa przede wszystkim z faktu, iż w polu zainteresowania archiwów znalazły się obecnie nie tylko ostateczne produkty pracy administracyjnej, ale i wszelkie stadia przejściowe akt i dokumentów wpływające z toku pracy administracyjnej, przygotowującej materiały do przetwarzania danych (dokumentacja techniczna, finansowa, magazynowa, produkcyjna, organizacyjna). Ciekawe uwagi na ten temat podał L. Załęczny. *Zasady opracowywania i systematyzacji dokumentacji organizacyjnej w Fabryce Transformatorów i Aparatury Trakcyjnej „Elta” w Łodzi*, Przegląd Organizacji, 1966, z. 3, ss. 23—29. Wprowadzono — dla okresu nazistowskiego bardzo odpowiednią nazwę — pojęcie dokumentacji funkcjonalnej oraz dokumentacji niefunkcjonalnej. Wreszcie należy podkreślić fakt, iż w ujęciu dokumentalistów, dokumentacja jako środek informacyjny po spełnieniu swych zadań może być zniszczona. Archiwalia jako takie są natomiast materiałami wieczystymi. Stąd problem archiwalny oceny wartości dokumentacji, np. statystycznej, która po opublikowaniu np. rocznika statystycznego jest już niepotrzebna (M. Dembowska, *Dokumentacja i informacja naukowa*, Warszawa 1965, ss. 18, 20, 25).

⁴ C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970, t. 1, s. 11. Ocenianie wartości prasy pod kątem widzenia jej użyteczności informacyjnej oraz prawdziwości informacji jest znacznym zawężeniem. Prasa bowiem jest źródłem wyrażającym opinie i w tym zakresie jest nieocenionym źród-

może ulegać tym jednostronnym ocenom. Wychodzić trzeba bowiem z założenia, iż „najważniejsze jest to, czego druk, prasa nie podała, a winna podać”. Tego rodzaju podstawy krytyki źródełowej pozwalają na stosunkowo pełne wykorzystanie prasy jako źródła do „odtworzenia techniki panowania nad masami”⁵.

II. DOKUMENTACJA ARCHIWALNA

Genetyczny rozwój uślıowań dokumentacyjnych doprowadził do tego, że pod pojęciem dokumentacji obejmuje się zagadnienia techniczne dokumentacji (bibliografię, klasyfikację, nomenklaturę, organizowanie stosunków technicznych, reprografię, konserwację) oraz działalność dokumentacyjną (zbieranie materiałów dokumentacyjnych oraz tworzenie nowych materiałów informacyjnych i archiwalnych). W ogromny, prawie niezmierny obszar dokumentacji wprowadzono systematyzację. Przede wszystkim zerwano z uproszczonym pojmowaniem dokumentacji jako funkcji informacyjnej oraz zwielokrotniania dokumentów. Poddano w wątpliwość użyteczność systematyzacji dziesiętnej, jako systematyzacji zadowolającej tylko bieżącego użytkownika, więc przypadkowej. Wprowadzenie metody historycznej do dokumentacji (w naszym przypadku kroniki wojennej Prus Wschodnich) pomaga w rozwikłaniu antynomii między zadaniami ściśle archiwalnymi a dokumentacyjnymi. Dokumentaliści bowiem przesuwają punkt ciężkości na użytkownika, gdy archiwiści na wewnętrzną, samoistną wartość materiałów archiwalnych. Uzalednieni są w decydujący sposób od samej substancji archiwalnej, myśląc kategoriami wieczystymi, natomiast dokumentaliści myślą kategoriami doraźnymi, bieżącymi⁶.

łem. Dokumentacja archiwalna natomiast ma wprowadzać do tej prasy i wiadomości prasowych określony porządek stosownie do ustaleń Międzynarodowego Instytutu Dokumentacyjnego z 1905 r., iż *documenter c'est réunir, classer et distribuer des documents de tout genre dans tous les domaines de l'activité humaine*. Stąd dokumentacja musi ściśle rozróżniać wiadomości od wypowiedzi i opinii. Punkt ciężkości w prasie nazistowskiej zdecydowanie przesunął się bowiem z wiadomości na wypowiedzi i opinie. Celem więc dokumentacji archiwalnej jest ściśle neutralne ujęcie artykułu prasowego w krótkich rzeczowych wyjątkach (naturalnie bez oceny wartości) i podanie sygnatury, by można trafić do oryginału. Archiwum natomiast różni się od pozostałych instytucji dokumentacyjnych tym, że posiada materiały oryginalne dokumentacyjnie opracowywane, natomiast pozostałe instytuty dokumentacyjne nie posiadają z reguły zbiorów oryginałów, a nawet nie potrzebują żadnej biblioteki (zob. na temat dokumentacji prasowej S. Peters, *Zadania i organizacja archiwum prasowego*, Prasa Współczesna i Dawna, Kraków 1958, nr 1, ss. 12—18; E. Merker, *Pressearchiv und Pressedokumentation*, Der Archivar, 1966, H. 2, ss. 159—168). Przy ocenie wartości prasy nazistowskiej trzeba przyjąć stwierdzenie, iż prasa jest transmisją między ekskluzywnym myśleniem o popularnym wykładem myśli i opinii, mających kształtować poglądy masy ludzkiej jak i poszczególnego człowieka, jest jednym z podstawowych środków panowania nad masami.

⁵ H. Klatte, *Pressearchivare*, Der Archivar, 1967, H. 1, s. 30 stwierdza, iż w kołach naukowych samo pojęcie „prasa” przyjmowane jest z nieufnością, uważa się ją co najwyżej za sfinksa stawiającego sobie samemu pytanie i równocześnie na nie odpowiadającego, za istotę, którą wszyscy potrzebują, ale której równocześnie nikt nie lubi. Tymczasem wiadomości, wypowiedzi i opinie są uprawnionym dążeniem wszystkich, przeto archiwista musi je zbierać, przyjmować i opracowywać.

⁶ Polscy dokumentaliści pod pojęciem „informacji naukowo-technicznej i ekonomicznej” objęli działalność biblioteczną, dokumentacyjną, rozpowszechniania i popularyzacji osiągnięć nauki i techniki (*Wielka Encyklopedia Powszechna*, PWN, t. 3, s. 90). Nacelowano jednostronnie działalność dokumentacyjną na pokonanie

1. CZYNNOSCI TECHNICZNE DOKUMENTACJI

a. Na pierwszym miejscu trzeba postawić informację bibliograficzną. Dotychczasowa informacja o zasobie Archiwum Olsztyńskiego ograniczała się do ogólnej informacji o zespołach archiwalnych. Podstawową formą informacji są inwentarze archiwalne ze wstępami wyjaśniającymi rozwój twórcy zespołu archiwalnego (urzędu), rozwój kancelarii lub twórcę, strukturę wewnętrzną zespołu, metody porządkowania akt oraz informację o zawartości treściowej zespołu archiwalnego. Zdecydowana większość zespołów dotyczących okresu nazistowskiego w Prusach Wschodnich posiada inwentarze książkowe, wszystkie natomiast mają inwentarze kartkowe⁷. Są to podstawowe środki ewidencyjne i informacyjne Archiwum Olsztyńskiego. Wyższym stopniem informacji archiwalnej są sumariusze oraz inwentarze rzeczowe. Ten rodzaj informacji archiwalnej jest jednakże dopiero w stadium początkowym. Sumariusz opracowano jedynie dla zespołu *Etats-Ministerium* (Rządu Prus Książęcych). Inwentarze rzeczowe dotyczą dwu zagadnień — historii wsi oraz historii ruchu robotniczego. Oba inwentarze nie są jeszcze zakończone i wymagają dalszego i żmudnego kontynuowania. Wreszcie na podstawie materiałów Archiwum Olsztyńskiego inwentarz tematyczny posiada Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich. Ten inwentarz tematyczny nie jest jednakże pełnym inwentarzem zagadnień występujących w zasobie aktowym administracji nazistowskiej⁸. Na marginesie tych uwag należy podkreślić, iż niedostatek systematyki rzeczowej dokumentalistów polega na jej bieżącej nawet przypadkowej użyteczności. Na systematyce rzeczowej operają się tylko studenci, początkujący badacze, którzy zakres swych

trudności pracy, na jakie napotyka użytkownik dokumentu. Dokumentaliści widzą te trudności w bogactwie ilościowym materiału, nieosiągalności materiału w granicach danego kraju, rozproszeniu poszukiwanego materiału w różnych zbiorach, różnorodności materiału, zawiłości materiału. Stąd starają się przygotować materiał dla użytkownika. Tymczasem archiwista nie może i nie powinien przygotowywać tego rodzaju zbiorów dokumentacyjnych dla użytkownika. Jego (archiwisty) czynności techniczne dokumentacji oraz działalność dokumentacyjna jest innego, znacznie szerszego rodzaju i przekracza zadania dokumentalistów starających się tylko o „produktywizację nauki” (E. Skowron, *Dokumentacja i informacja jako czynnik postępu i produktywizacji nauki*, Przegląd Organizacji, 1962, z. 7, s. 9). Użytkownik dla archiwum jest elementem drugorzędnym; pierwszym zadaniem archiwisty i jego dokumentacji archiwalnej jest „pełna dokumentacja rzeczywistości”. Kto zaś z tej „dokumentacji rzeczywistości” będzie korzystał, jest raczej sprawą obojętną (A. Kent, *Einführung in die Informationswiedergewinnung. Neue Verfahren und maschinelle Hilfsmittel*, München-Wien 1966, s. 270 oraz R. Rokkan, *Data Archives for the Social Sciences*, Paris 1966, s. 213).

⁷ W praktyce archiwalnej podstawą są tradycyjne pomoce archiwalne. W Archiwum Olsztyńskim każdy zespół posiada dwie podstawowe pomoce ewidencyjne: kartę zespołu oraz inwentarz. Zbiór kart zespołu daje przegląd całego Archiwum, a inwentarze zespołu przedstawiają zawartość zespołu. Zadaniem obydwu tych pomocy jest doprowadzenie badacza lub innej osoby poszukującej do źródła informacji. Najważniejszą dla osoby korzystającej jest rubryka 14 karty A zespołu, gdyż w niej znajdują się możliwe szczegółowe dane o zespole. Niemniej informacje te są bardzo lakoniczne, wprowadzające raczej użytkownika do zespołu w oparciu o archiwalną zasadę ustrojową w kwerendach archiwalnych.

⁸ T. Grygier, *Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych „Etats-Ministerium”*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964—1966. Sumariusz ten został opublikowany częściowo. Inwentarze kartotekowe do historii wsi i ruchu robotniczego w Prusach Wschodnich prowadzone od 1952 do 1966 zostały przerwane. Tematyka tych dwu inwentarzy obejmuje stosunkowo pełną dokumentację życia wsi i ruchu robotniczego. Inwentarz kartkowy ruchu robotniczego wykazuje natomiast brak dokumentacji bazy gospodarczej. Inwentarz kartotekowy Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich ograniczono raczej do kartoteki potencjalnych zbrodniarzy

umiejętności posiadają w pamięci. Chcą oni mieć wszystko ujęte pod hasłem rzeczowym, uważając, iż całe bogactwo życia można poszufladkować. Dokumentalista raczej wychodzi na spotkanie tej grupie użytkowników. Archiwa i archiwiści natomiast starają się jedynie informować o źródłach. Ta właśnie informacja o źródłach jest specyficzną dokumentacją archiwalną, wchodzącą z jednej strony w zakres archiwoznawstwa, a z drugiej strony w zakres źródoznawstwa. Wreszcie trzeba podkreślić, iż dokumentacja cierpi zawsze na organiczny brak perfekcji w informacji⁹.

b. Na drugim miejscu technicznych zadań dokumentacyjnych Archiwum postawić trzeba klasyfikację dziesiątną. Zastosowanie jej w dokumentacji archiwalnej dla okresu nazistowskiego jest o tyle ułatwione, że administracja nazistowska od 1938 r. począwszy uwzględniła ją w planach akt¹⁰. Niemniej wprowadzenie klasyfikacji dziesiątnej do dokumentacji archiwalnej możliwe będzie dopiero po stwierdzeniu widoków opracowania zasad jednolitego naukowego systemu informacyjnego, w którym system dziesiątny byłby podstawowy. Przedstawiona tutaj próba systematyki dziesiątnej wynika z możliwości stosowania jednolitej metodyki pracy Archiwum Olsztyńskiego w oparciu o registry i rejestry dawnych (składnic akt) administracji nazistowskiej, registry i rejestry bieżące tej administracji, wreszcie jednolitej klasyfikacji treści¹¹.

wojennych oraz tematyki związanej z bezpośrednimi środkami represyjnymi władz nazistowskich (czy to w stosunku do więźniów politycznych, ruchu antyfaszystowskiego, spraw żydowskich, prac przymusowych, obozów koncentracyjnych, pracy czy jenieckich). Brak tematyki całej totalistycznej sfery zarządzania, maszyny totalnego państwa.

⁹ Dokumentacja bibliograficzna (według systematyki rzeczowej) stosowana jest przede wszystkim w naukach przyrodniczych i technicznych. Również niektóre dyscypliny nauk społecznych zainteresowane są w przejściu tych metod dokumentacyjnych (H. B o b e r a c h, *Dokumentation*, s. 209), w szczególności nauki prawne i polityczne. Dokumentacja bibliograficzna dla archiwów jest konieczna dlatego, że posiadane zasoby Archiwum nie wystarczają do przygotowania pełnej odpowiedzi na wszystkie pytania dotyczące terenu i zakresu właściwości archiwum. Różne są tego przyczyny: luka w zasobie w wyniku zmian władzy państwowej, zniszczenia wojenne, nie kontrolowane brakowanie akt itp. Archiwum Olsztyńskie jako środek zaradczy w wypełnianiu luk dokumentacyjnych na pierwszym miejscu wprowadziło w latach 1948—1965 idealną kartotekę twórców zespołów działających na terytorium właściwości Archiwum (por. uwagi Ch. Braibant, R. H. Bautier, *Une table ronde utile à l'histoire*, Table ronde des archives Namur 1955, Paris 1958, ss. 32, 42).

¹⁰ F. Nordsieck, *Organisation und Aktenführung der Gemeinden, Grundlagen und Voraussetzungen der Rationalisierung*, Stuttgart 1940, ss. 31—37. Grundstający z zasobu aktowego administracji nazistowskiej muszą dokładnie poznać system kancelaryjny tej administracji, system mający w ostatecznym rachunku prowadzić, czy ugruntować absolutyzm administracyjny, gospodarczy i finansowy państwa nazistowskiego. Registratura rzeczowa w układzie dziesiątnym reprezentowała ten właśnie absolutyzm nazistowskiej administracji. Życie społeczne akt tej administracji było zorganizowane centralistycznie i wyrwanie poszczególnego pisma z tej społeczności aktowej utrudnia prawidłową krytykę źródeł.

¹¹ Ustalenie systematyki dziesiątnej jest ułatwione w stosunku do zespołów aktowych administracji nazistowskiej, gdyż właśnie na terenach okupowanej Polski oraz w Prusach Wschodnich starano się najwcześniej wprowadzić tę systematykę w planach podziału czynności administracji oraz w planach (wykazach) akt. (A. Feuring, H. Korte, *Bürokunde und Amtssprache*, Berlin 1943, ss. 69—97). Dla administracji okupacyjnej w Polsce zastosowano układ dziesiątny planu akt obejmującego 0 — *Zentralverwaltung*, 1 — *Allgemeine, Innere und Finanzverwaltung*, 2 — *Gesundheitswesen und Volkspflege*, 3 — *Erziehung, Unterricht, Kultur- und Gemeinschaftspflege*, 4 — *Landwirtschaft, Siedlung, Umlegung und Wasserwirtschaft*, 5 — *Wirtschaft und Arbeit*, 6 — *Forstwirtschaft und Jagdwesen*, 7 —

c. Trzecią czynnością techniczną dokumentacji archiwalnej jest normowanie prac archiwalnych. Kwestia ta wiąże się zresztą z klasyfikacją dziesiątą, której bez znormalizowania prac archiwalnych nie można przeprowadzić. Zapoczątkowane prace wokół ujednoczenia prac nad dyplomami, dokumentami, formułowaniami tytułów, formułowaniem regestów, stosowaniem techniki edytorskiej nowożytnych tekstów źródłowych, unormowaniem terminologii w zawodowym języku archiwalnym są dopiero pracami „nacelowanymi na ustalenie jakiejś normy”. W oparciu o normy postępowania z aktami zespołów otwartych, przeprowadzono niżej unormowanie podstawowych haseł tematycznych wykazu zagadnień znajdujących źródła w zasobie Archiwum Olsztyńskiego¹².

Ale warto zasygnalizować jeszcze jedną wątpliwość — czy całkowite znormowanie prac archiwalnych przy różnorodności posiadanych zasobów jest możliwe, konieczne, a nawet celowe. Praca archiwalna posiada bowiem sporo elementów indywidualnych, czego nie sposób zatrzeć. Również o tym korzystający z dokumentacji archiwalnej jak i z zasobu archiwum winni pamiętać.

d. Czwartą czynnością techniczną dokumentacji archiwalnej jest organizacja stosunków technicznych. Z wielu aspektów tego zagadnienia (np. oszczędności miejsca, oszczędności etatów osobowych) dla naszych celów najważniejsza jest sprawa przyspieszenia dostarczania materiałów i aktualnej informacji oraz koncentracja treści dokumentu (przetwarzania danych). Różnorodność zagadnień i nieograniczoność zawartości treściowej zbiorów archiwalnych powoduje, iż z natury swej praca archiwalna nie nadaje się do całościowej technizacji. Podana niżej próba indeksów zagadnień okresu nazistowskiego w Prusach Wschodnich jest próbą zmierzającą do przygotowania materiału do przetwarzania danych¹³.

e. Piątą dziedziną zadań technicznych dokumentacji archiwalnej jest konserwacja. Jakość papieru (szczególnie w okresie wojennym), taśmy maszynowej, kalek maszynowych (aniliny) jest w zasobach aktowych administracji nazistowskiej tak niska, iż zagadnienie zabezpieczenia tego materiału staje się problemem pierwszoplanowym¹⁴.

f. Szóstą dziedziną zadań technicznych dokumentacji archiwalnej stanowi mikro-

Bauwesen, 8 — *Wasserstrassen*. W przedstawianej dokumentacji klasyfikację treści przeprowadzono w oparciu o projekty F. Nordsiecka oraz A. Feuringa i H. Kortego.

¹² Normowanie haseł czy regestów dla dokumentacji archiwalnej okresu nazistowskiego jest o tyle trudne, że odmiennie normy obowiązują dla archiwistyki oraz inne dla informacji. Niemniej w dokumentacji archiwalnej Archiwum Olsztyńskiego starano się połączyć pracę archiwalną z techniką dokumentacyjną, przede wszystkim w zakresie metod mechanicznego opracowywania haseł (np. klasycznej metody selekcyjnej, metodzie podawania kontekstu, znanej pod nazwą KWIC = *Indexing — Keyword — in — Context*, czy w metodzie wyodrębniania haseł = znanej pod nazwą KWOC = *Indexing — Keyword — out of — Context*).

¹³ Prowadzone w Archiwum Olsztyńskim w latach 1957—1960 próby zastosowania kart dziurkowanych (perforowanych) w stosunku do akt oraz wycinków prasowych nie przyniosły spodziewanych rezultatów. Cała niedostateczność karty dziurkowanej tkwi w tym, że zawiera ona jedynie te dane, które poprzednio na nią naniesiono. Nie jest natomiast zdolna do podania dodatkowych informacji; tak samo dodatkowych informacji nie można wyodrędkować z kombinacji kilku informacji. Każda następna informacja musi być dodatkowo sklasyfikowana według jej zewnętrznych i treściowych cech. Naturalnie, powoduje to dalszy nawał pracy (W. J. Schütz, *Lochkartentechnik in der Pressedokumentation*, *Der Archivar*, 1963, z. 3, ss. 359—368).

¹⁴ Archiwum Olsztyńskie w latach 1958—1960 prowadziło akcję mikrofilmowania zagrożonych materiałów. Mikrofilmowanie to jest jednak kroplą w morzu potrzeb.

fotografia i reprografia. Archiwum Olsztyńskie nie posiada wyposażenia technicznego pozwalającego na rozwiązanie i wykonanie prac reprograficznych. Niemniej podana poprzednio informacja archiwalna wskazuje na konieczność wykonania tych zadań w związku z rozproszeniem materiałów archiwalnych okresu nazistowskiego. Chodzi o prawidłowe gospodarowanie źródłami zastępczymi¹⁵.

2. DZIAŁALNOŚĆ DOKUMENTACYJNA

Znaczące straty w zasobie archiwalnym Prus Wschodnich, a w szczególności okresu nazistowskiego, zmusiły Archiwum Olsztyńskie do wypełnienia obowiązku dokumentalisty w zakresie zbierania obok klasycznych archiwaliów różnych innych źródeł oraz do tworzenia nowych materiałów archiwalnych. Chodziło przede wszystkim o uzupełnianie materiałów źródłowych oraz materiałów archiwalnych. Zbierano źródła zastępcze. Wiadomo, że nowe czasy tworzą nowego rodzaju pozostałości umysłowego, socjalnego i politycznego życia. Te nowości umożliwiają rozpoznanie procesu dziejowego, a z ich wzajemnych związków można ustalić nowe i oryginalne naświetlenia znanych już spraw. Zbieranie tych nowości jest o tyle ważne, że XX wiek (w naszym wypadku okres rządów nazistowskich) charakteryzował się brakiem stabilności, brutalnością techniki, która chce za dużo, dąży zbyt szybko i działa zbyt silnie oraz sceptycyzmem. W okresie nazistowskim raczej nie widziano celu świadomości historycznej, zależności od przeszłości, od procesu historycznego. Erich Koch wysuwał hasło „socializmu czynu” (*Sozialismus der Tat*), a jako cel wychowawczy wobec całego szkolnictwa stawiał „wychowanie człowieka czynu, a nie człowieka myśli” (*wir wollen keinen Gedankenmensch haben, nur Tatmensch*)¹⁶. Stąd wynikała bezradność człowieka, stąd oczekiwanie i żądanie informacji, wiadomości, faktów, liczb, kulisów życia, analiz wydarzeń i portretów ludzi odpowiedzialnych za kształtowanie współczesnego życia. To gruntuje znaczenie źródeł publicystycznych, wynurzeń osobistych, materiałów demoskopijnych, kronik wydarzeń. Człowiek XX wieku chce obserwować samego siebie (demoskopia), żąda analiz społecznej, stawiania diagnoz i prognoz, chce rozpoznać siebie w okresie nasilonej akcji kształtowania opinii publicznej, interesuje się historią współczesną (*l'histoire contemporaine*)¹⁷.

Te nowe materiały archiwalne, będące wynikiem działalności dokumentacyjnej usystematyzowano w dwu głównych grupach: spuściznach oraz zbiorach współczesnych. Spuścizny, to przede wszystkim zasób archiwalny poszczególnych osób. Zbiory współczesne to zbiory ulotek, druków, wycinków prasowych, plakatów, dodatków nadzwyczajnych do gazet oraz podobne materiały o różnej strukturze. Te dwie grupy materiałów stanowią tzw. dokumentację współczesną.

A. SPUSCIZNY. Spuścizny i ich wartość źródłowa wynikają z tego, że akta urzędowe same w sobie i jedne nie przedstawiają już pełnej informacji o rzeczywistości. Listy żołnierzy nazistowskich z frontu znacznie pełniej przedstawiają

¹⁵ Dotychczasowe próby w tym zakresie prowadzone w ramach działalności regionalnej Archiwum Olsztyńskiego nie wyszły z fazy eksperymentalnej z uwagi na brak kredytów finansowych.

¹⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPO) VII/7/167. Sprawy szkolenia partyjnego w Królewcu oparto o Fundację Wilhelma Gustloffa jako oficjalnego i urzędowego instrumentu szkolenia ideologicznego nazistów.

¹⁷ Archiwiści radzieccy słusznie podkreślają, że jednostronne pojmowanie wartościowania akt jako brakowanie prowadzi do zagrożenia podstaw źródłoznawczych społeczeństwa i kraju (S. D. Pilkiwicz, *Archivnoe delo v USSR*, Voprosy Archivovedenja, 1965, z. 3, ss. 16—25).

atmosferę walk niż oficjalne komunikaty, czy sprawozdania wojenne. Stąd waga korespondencji prywatnej. Ale okres nazistowski w Prusach Wschodnich przekreślił warunki, w których korespondencja prywatna posiada szczególną wartość. Są to: wysokie wykształcenie, duchowa i umysłowa niezależność, stosunki towarzyskie z umysłowo równą warstwą, odpowiednie środki finansowe, odpowiednie warunki mieszkaniowe. Brak któregoś z tych warunków obniża wartość korespondencji prywatnej. Sytuacja w Prusach Wschodnich w okresie nazistowskim nie była pomyślna dla prowadzenia szerokiej korespondencji prywatnej. Niemniej proces wyjąłowania akt administracji nazistowskiej zaszedł tak daleko, iż korespondencja prywatna (spuścizny) z dokumentacji (informacji) przekształciła się w mniej lub więcej pełne źródło naukowe i historyczne, awansując do rangi archiwaliów¹⁸.

B. ZBIORY WSPÓŁCZESNE. Stan bazy źródłowej do okresu nazistowskiego w Prusach Wschodnich jest ilustracją faktu, że pełne dokumentowanie rzeczywistości jest coraz bardziej utrudnione. Wydarzenia ostatniej wojny, stałe reorganizacje administracji nazistowskiej, niszczenie nieraz całych registrarur przez nieodpowiedzialnych urzędników aparatu nazistowskiego zmuszają do szukania źródeł zastępczych lub sięgania po nowych twórców materiałów archiwalnych¹⁹.

a. Na pierwsze miejsce wysuwają się tzw. świadectwa świadków. Różnią się one zdecydowanie od spuścizn. Tam znane i sławne nazwiska, których liczbę mniej lub więcej łatwo ustalić. Tutaj natomiast wielka liczba mniej lub więcej nieznanymi ludźmi. W zbiorach Archiwum Olsztyńskiego istniejące „świadectwa świadków” często dają przeciwstawny obraz rzeczywistości od obrazu podanego np. w kronice wojennej. Kronikarz był również urzędnikiem, który przedstawiał rzeczywistość nie taką jaką była, ale jaką być powinna. Jest to znany problem w obiegu informacji określane jako tzw. odzwierciedlenia własnej jaźni²⁰.

b. Drugą grupą zbiorów współczesnych są tzw. zeznania świadków. Grupa ta w Archiwum Olsztyńskim jest reprezentowana w minimalnym stopniu. Niemniej warto o niej wspomnieć, gdyż stanowi ona dość pokaźną liczbę w Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich. Zebranie zeznań świadków jest bardzo trudne ze względu na konieczny wysiłek organizatorski oraz dlatego, że jest ona źródłem zbyt osobistym. Stąd z zeznań świadków trzeba wyeliminować moment osobisty przez zasadę wielkiej liczb, tzn. przez masową akcję wywiadu²¹. Grupa ta dzieli się na dwie podgrupy: kwestionariusze oraz wspomnienia.

c. Grupa trzecia zbiorów współczesnych jest w Archiwum Olsztyńskim reprezentowana stosunkowo bogato. Są to źródła publicystyczne. Mimo słusznych zastrzeżeń co do prawdziwości i rzetelności informacji publicystycznej w okresie nazistowskim bez poznania tych źródeł znacznie utrudniona jest analiza zasobu aktowego administracji nazistowskiej. Rozróżnia się kilka podgrup źródeł publicystycznych.

— Druki urzędowe. Druki te Archiwum Olsztyńskie posiada stosunkowo kompletne. Są to druki, biuletyny oraz memoriały instytucji i instancji państwo-

¹⁸ S. Brather, *Registragturgut — Archivgut — Sammlungen*, Archivmitteilungen, 1962, H. 12, s. 167.

¹⁹ J. Papritz, *Die Dokumentationsaufgaben der Archive, Nachrichten für Dokumentation*, Frankfurt n/M 1951, ss. 88—92.

²⁰ J. Zapasiewicz, *Informatyka i etyka*, Organizacja — Metody — Technika, 1970, nr 6, s. 23.

²¹ L. Teter, *Zawartość aktowa kolekcji okresu 1914—1939*, Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki wojskowej służby archiwalnej, Warszawa 1967, ss. 189—195.

wych oraz różnych korporacji ograniczonego samorządu nazistowskiego. Z uwagi na prawie kompletny brak zasobu archiwalnego administracji gospodarczej okresu nazistowskiego szczególną rolę odgrywają druki i sprawozdania administracji i przedsiębiorstw gospodarczych²². Wśród druków urzędowych wydzielić można druki własne instytucji związane z twórcą zespołu archiwalnego, ale nie mieszczące się w zespole; publikacje obcego pochodzenia, ale dotyczące twórcy zespołu archiwalnego, a nie mieszczące się w zespole; publikacje obce oraz czasopiśmiennictwo zawodowe; druki partyjne ułatwiające znacznie zrozumienie działalności aparatu państwowego nazistów; książki adresowe posiadające znaczenie przy ocenianiu wartości materiałów wyborczych (akt wyborczych), spisów ludności, katastrów i hipotek²³. Druki te w Archiwum Olsztyńskim skoncentrowano w bibliotece. Na razie zostały ułożone alfabetycznie według tytułu druku. Część natomiast jest już przeorganizowana według charakterystycznej dla archiwum zasady systematyzacji według wystawcy, naturalnie w rozumieniu politycznej inicjatywy oraz odpowiedzialności. Ta zasada pracy jest wygodniejsza od porządkowania według subiektywnych grup rzeczowych, czy chronologicznych. Archiwalna zasada i metoda porządkowania okazuje się w drukach wygodniejsza tak dla badań historycznych, jak i dla informacji.

— Druki okolicznościowe. Są one szczególnie ciekawe dla terenów przygranicznych Prus Wschodnich (tzw. terenów narodowościowo i politycznie spornych). Jakkolwiek posiadają doraźne znaczenie, pozwalają jednak na lepsze zrozumienie współczesnych czasów. Do druków okolicznościowych zalicza się: druki ulotne, prospekty, reklamy, anonsy, programy teatralne, przewodniki po wystawach itp.²⁴.

— Prasa oraz wycinki prasowe. Prasa wschodniopruska z okresu nazistowskiego w wyniku zniszczeń wojennych prawie nie istnieje. Zbiory Archiwum Olsztyńskiego muszą być uzupełnione kwerendami w innych bibliotekach olsztyńskich oraz pozaolsztyńskich. Z uwagi na zbieranie wycinków prasowych przez administrację nazistowską zachowały się znaczne ich ilości w poszczególnych woluminach. Prasa i wycinki prasowe jako pozostałość sił działania, zmierzających do kształtowania postawy politycznej i społecznej pojedynczego człowieka, są ważnym źródłem oceniania czynników, którym zależało na podawaniu takich a nie innych informacji i przez to wpływanie na ogół społeczeństwa. Nieważne w tym wypadku jest to, czy rzeczywiście prasa nazistowska znajdowała posłuch (jest to sprawa badań demoskopii), ale pozwala ona na rozszyfrowanie anonimowości tej prasy nazistowskiej, która „wykazywała czystą tendencję odzwyczajania czy nawet pozabawiania wolności myślenia. Ta relatywność musi być w prasie w każdym poszczególnym przypadku rozpoznana i jest punktem wyjścia pracy nad wiadomościami prasowymi i ich archiwalnym wykorzystywaniu”²⁵. Podstawowym schematem porządkowym dla wycinków prasowych jest systematyzacja chronologiczna, geograficzna, rzeczowa oraz reprezentacyjny wybór przeglądów wydarzeń (np. w kronice wojennej Prus Wschodnich niżej podanej).

²² Systematyka druków urzędowych jest następująca: druki administracji cywilnej, druki administracji wojskowej (F. Facius, *Amtliche Drucksachen. Ein Grenzgebiet zwischen Archiven und Bibliotheken*, Der Archivar, 1955, H. 3, s. 209).

²³ S. P. Hayo, *Archival Sourceof American Political Story*, The American Archivist, 1965, w. 28, nr 1, s. 17.

²⁴ M. Fauconnier, *Genèse, avatars et perspectives d'une section d'archives économiques et sociales contemporaines*, Archive, Bibliothèques et Musée de Belgique, 1962, vol. 28, nr 1, s. 7.

²⁵ E. Merker, op. cit., s. 161.

— Broszury i ulotki.

— Afisze. Przy afiszach, czy plakatach chodzi naturalnie nie o dzieło sztuki, a o dokument współczesny. Ta grupa źródeł znajduje stosunkowo licznych reprezentantów w zasobie aktowym Archiwum Olsztyńskiego. Oddaje ona koloryt epoki, informuje o zakazach czy nakazach, zamierza ująć opinię ludzką, zmobilizować do jakiegoś działania; przede wszystkim chce oddziaływać wzrokowo²⁶.

— Klepsydry. One, jak i mowy pogrzebowe stanowią cenne źródło dla badań biograficznych oraz wypośrodkowania atmosfery politycznej czasu²⁷.

d. Grupa czwarta zbiorów współczesnych określana jest w archiwistyce ogólnie jako obrazy. Rozróżnia się trzy rodzaje obrazów.

— Rysunek, fotografia lub klisza fotograficzna. Ten rodzaj obrazu jest stosunkowo licznie reprezentowany w zasobie Archiwum Olsztyńskiego²⁸. Z powodzeniem może to źródło uzupełniać „świadcstwo świadków” jak list, dziennik czy wspomnienie.

— Obrazy reporterskie jako ważne ogniwo reportażu dziennikarskiego, wpływania na opinię publiczną. W zasobie aktowym Archiwum Olsztyńskiego tego rodzaju materiały są licznie reprezentowane²⁹.

— Film. Wartość historyczna tego rodzaju obrazu jest poważna. Archiwum Olsztyńskie nie posiada w swych zbiorach tego rodzaju źródeł z okresu nazistowskiego. Warto jednakże przypomnieć, iż filmoteka z okresu nazistowskiego skompletowana jest w Archiwum Federalnym w Koblencji³⁰.

e. Grupa piąta zbiorów współczesnych to nagrania, dające możliwość akustycznego utrwalania wydarzeń historycznych. Archiwum Olsztyńskie nie posiada fonoteki z okresu nazistowskiego. Taka fonoteka znajduje się w Archiwum Federalnym w Koblencji³¹.

f. Ostatnią, szóstą grupą źródeł publicystycznych są monografie. W Archiwum Olsztyńskim ta grupa źródeł skoncentrowana jest przede wszystkim w bibliotece archiwalnej. Poszczególne egzemplarze znajdują się również w woluminach aktowych. Monografie poszczególnych zagadnień Prus Wschodnich w okresie nazistowskim jest stosunkowo dużo³².

III. INFORMACJA ORGANIZACYJNA

Dokumentacja archiwalna okresu nazistowskiego prowadzona była w Archiwum Olsztyńskim w latach 1950—1965 w dość skromnym wymiarze. Jej rezultaty podano w informacji archiwalnej³³ oraz w niniejszym artykule. Podstawowym instrumentem dokumentacji archiwalnej Archiwum Olsztyńskiego jest: kronika wojenna

²⁶ M. Kołodziejczak, *Zagadnienia przechowywania i porządkowania materiałów ulotnych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Łodzi*, Archeion, 1957, t. 27, s. 35.

²⁷ W. Kothe, *Gegenwärtsgeschichtliche Quellen und moderne Ueberlieferungsformen in öffentlichen Archiven*, *Der Archivar*, 1955, Bd. 8, z. 3, s. 206.

²⁸ T. Grygier, *Archiwalna kartografia historyczna Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1969, s. 68.

²⁹ WAPO VIII/7/127.

³⁰ W. Kothe, op. cit., s. 208.

³¹ M. Kunath, *Die Archivierung akustischer Quellen*, *Der Archivar*, 1968, H. 3, ss. 263—270.

³² Szczególnie cenne są publikacje samorządu powiatowego oraz prowincjonalnego Prus Wschodnich.

³³ T. Grygier, *Źródła archiwalne*, s. 542.

Prus Wschodnich w latach 1933—1945, dziesiąta systematyzacja tematyczna zasobu archiwalnego administracji nazistowskiej oraz dokumentacja prasowa (źródeł publicystycznych). Brak natomiast ewidencji fototeki archiwalnej oraz dokumentacji gospodarczej dla okresu nazistowskiego Prus Wschodnich. Ta ostatnia dokumentacja jest bardzo pilna, gdyż w Archiwum Olsztyńskim nie zachowały się żadne zespoły archiwalne instytucji gospodarczych. Drugim niedostatkiem dokumentacji archiwalnej Archiwum Olsztyńskiego jest brak korelacji z dokumentacją innych ośrodków dokumentacyjnych w Olsztynie i poza Olsztynem. Przy odpowiednim ustaleniu programu prac wydaje się, że Archiwum Olsztyńskie winno stać się centrem dokumentacyjnym, podobnie jak to się dzieje w innych państwach³⁴. Archiwum posiada bowiem najliczniejsze materiały dokumentacyjne i może przeprowadzić najprawdopodobniej wybór zbiorów dokumentacyjnych, ustalić działalność dokumentacyjną oraz zakres czynności technicznych dokumentacji. Wybór zbiorów współczesnych wiąże się również z podjęciem badań nad krytyką źródłową nowoczesnych i współczesnych akt³⁵. Archiwum Olsztyńskie mniej więcej od 1952 r. prowadzi badania nad aktami i zbiorami nowoczesnymi i współczesnymi. Dokumentalistyka zmusza do badania nie tylko gotowego źródła, ale i jego narodzin (początków powstawania źródła)³⁶. Wiąże się to z podstawami oceny wartości informacji, stosownie do stwierdzenia teoretyków informacji, że „bezzstronność, pryncypialny obiektywizm nie jest z pewnością najbardziej rzucającą się w oczy cechą większości posunięć politycznych odzwierciedlonych w dokumentach państwowych”³⁷. To stwierdzenie w pełni znajduje swe pokrycie w zasobie aktowym administracji nazistowskiej Prus Wschodnich.

Informacja organizacyjna musi zaznaczyć, iż w zasadzie nie przeprowadzono jeszcze podziału pracy dokumentacyjnej w środowisku olsztyńskim, nie ustalono zakresów rzeczowych i tematyki działalności dokumentacyjnej, metod pracy w zakresie systematyki dokumentacji, jej rozwoju genetycznego oraz metod opracowania różnorodności wyboru, opisu, analizy indykatywnej, analizy informatywnej, ustaleń symbolu klasyfikacyjnego³⁸.

Wydaje się, że katastrofa w życiu archiwaliów, jaką była druga wojna światowa, uzasadnia w pełni funkcje archiwum jako instytucji dokumentacyjnej. Dotychczasowy wysiłek w tym zakresie (na przykładzie materiałów do dziejów Prus Wschodnich w okresie nazistowskim) już się znacznie opłacił, ale równocześnie ustala on dalsze potrzeby w zakresie rozwijania dokumentacji archiwalnej. Na płaszczyźnie pracy dokumentacyjnej dochodzi do ściślejszej współpracy archiwum z bibliotekami, co więcej, archiwa, biblioteki i inne instytucje dokumentacyjne stanowią jedność, chociaż każde z nich ma położony gdzie indziej punkt ciężkości działania³⁹.

³⁴ K. H. Lehmann, *Auswertung der Archive für die Information*, Archivmitteilungen, 1967, ss. 154—158.

³⁵ A. Zechel, *Werttheorie und Kassation*, Der Archivar, 1965, H. 1, ss. 3—5.

³⁶ S. Andrejszyn, *System wyszukiwania informacji*. Organizacja — Metody — Technika, 1970, z. 4, ss. 26—28.

³⁷ J. P. Peauccelle, *L'ordinateur dans l'entreprise: lumière et conflits*, Zéro — un informatique, 1969, z. 4.

³⁸ Na temat zasad prezentacji informacji por. uwagi E. Terzbuchy, *Zasady prezentacji informacji ekonomicznej*, Organizacja-Metody-Technika, 1969, z. 12, ss. 5—6.

³⁹ A. J. Michajłow, A. J. Czerny, R. S. Gilarewski, *Podstawy informacji naukowej*, Warszawa 1968, ss. 227—231.

IV. RODZAJE DOKUMENTACJI ARCHIWALNEJ

Wykazana systematyka zbiorów współczesnych oparta jest na kryteriach formalnych. Kryteria te, jak i tak ustalona systematyka mogą być punktem szczegółowej informacji archiwalnej. Przeprowadzona praca dokumentacyjna w Archiwum Olsztyńskim dla okresu nazistowskiego Prus Wschodnich skoncentrowała się na trzech na razie rodzajach: kronice wojennej, wykazie tematycznym (w układzie dziesiętnym) oraz na dokumentacji prasowej. Te trzy rodzaje dokumentacji zamknięte są indeksem rzeczowym, osobowym i topograficznym⁴⁰.

Kronika wojenna w tym miejscu publikowana jest tylko skromnym wyborem obszernej (liczącej 411 stron) kroniki⁴¹.

KRONIKA WOJENNA PRUS WSCHODNICH

Rok 1933

30 I Przejęcie władzy przez narodowych socjalistów.

6 II Likwidacja rządu pruskiego jako początek likwidacji państwa pruskiego; skutki ustrojowo-administracyjne dla Prus Wschodnich.

7 II Rozwiązanie Sejmu Pruskiego. Przygotowania w Prusach Wschodnich do nowych wyborów.

28 II Realizacja „zarządzenia o ochronie narodu i państwa”.

1 III Zastosowanie „zarządzenia przeciwko zdradzie stanu i kraju” (*Verordnung gegen Landes- und Hochverrat*)⁴².

WALKA Z RUCHEM KOMUNISTYCZNYM I MARKSISTOWSKIM

30/31 I W oparciu o prowokacyjny mord SA-*Sturmführera* Majkowskiego akcja antykomunistyczna. 2 III wydano zakaz urządzania pochodów przez komunistów oraz zarządzono obsadzanie przez policję lokali Niemieckiej Partii Komunistycznej.

17 II Zarządzenie zobowiązujące policję do udzielenia pomocy organizacjom nazistowskim (SA, SS oraz *Stahlhelm*). Jeśli pomoc ta wymagała użycia broni, policja miała strzelać do przeciwników organizacji nazistowskich. Wprowadzenie instytucji policji pomocniczej (*Hilfspolizei*)⁴³.

27 II Prowokacyjny pożar Parlamentu Rzeszy uznany za sygnał do rozpoczęcia wojny domowej. Na terenie Prus Wschodnich przeprowadza się masowe aresztowania komunistów oraz socjaldemokratów. Policja wschodniopruska całkowicie podporządkowana władzom centralnym Rzeszy; odrębności oraz specjalne uprawnienie

⁴⁰ Przygotowanie tych materiałów pozwoli dopiero na wypośrodkowanie jednolitego systemu informacyjnego w Archiwum Olsztyńskim (dotyczy to jednolitej formy inwentaryzacji, jednolitej klasyfikacji treści, jednolitych planów akt, centralnego katalogu systematycznego akt, katalogów systematycznych oraz katalogów nazwisk zachodzących w archiwaliach).

⁴¹ Opracowywana przeze mnie w ciągu lat 1952—1962 kronika wojenna Prus Wschodnich musi być stale uzupełniana napływającymi materiałami oraz weryfikowana ukazującymi się publikacjami; jest więc stale przepracowywana.

⁴² WAPO XXX/14-25. Podkreślano, że „punktem wyjścia organizacji państwa nazistowskiego jest teza, iż państwo i naród nie są sumą obywateli, a żywym organizmem” — program partyjny z 1933 r. (pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 1 III 1933).

⁴³ WAPO VIII/3 — A/248a. Ustalenia partyjne podkreślają, że „służba w policji pomocniczej jest służbą honorową i służy pomocą dla policji porządkowej (*Schutzpolizei*)”. Pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 17 II 1933.

nia policji prowincjonalnej zniesiono. Zakaz wydawania prasy komunistycznej oraz socjaldemokratycznej⁴⁴.

4 III Przekształcenie organów policji politycznej w Prusach Wschodnich (w prezydiach policji Wydziałów I A) 'na Tajne Urzędy Policji Państwowej (*Geheimes Staatspolizeiamt*) kierowane przez Hermanna Göringa. Kierownictwo tą policją przejął radca Diels. Organami pomocniczymi Tajnej Policji Państwowej zostały SS i SA⁴⁵.

6 III Organizacja obozu koncentracyjnego pod Królewcem. H. Göring w swej broszurze *Aufbau einer Nation* uzasadnia istnienie obozów koncentracyjnych jako obozów pracy dla „funkcjonariuszy marksistowskich”. Obłożenie aresztem lokali partii komunistycznej oraz socjaldemokratycznej. Ustawą ujednolicającą (*Gleichschaltungsgesetz*) zlikwidowano mandaty poselskie tak do Sejmu Pruskiego, jak i do Parlamentu Rzeszy posiadane przez posłów komunistycznych. Policja zlikwidowała oddziały socjaldemokratyczne *Reichsbanner* oraz *Eiserne Front*. Z uwagi na podejrzenie, iż komuniści oraz socjaldemokraci przeszli do Narodowo-niemieckich Oddziałów Bojowych (*Deutschnationale Kampfstaffeln*), będących organem Niemiecko-Narodowej Partii Ludowej (*Deutschnationale Volkspartei*) przeprowadzono likwidację tych oddziałów⁴⁶.

ORGANIZACJA ZARZĄDZANIA PRUSAMI WSCHODNIMI PRZEZ NAZISTÓW

5 III Wybory do Parlamentu Rzeszy oraz Sejmu Pruskiego. Zakaz wydawania organu Partii Centrowej (Centrum) „Germania”. Konfiskaty pism katolickich na Warmii. Przed ogólnym zakazem wydawania pism katolickich i partii Centrum ratuje interwencja byłego kanclerza Rzeszy Marxa u H. Göringa. Narodowo-Niemiecka Partia Ludowa, Stahlhelm (Hugenberg, Seldte i Papen) łączą się we Front Walki Czarno-Biały-Czerwony (*Kampffront Schwarz-Weiss-Rot*). Zwycięstwo wyborcze nazistów tak do Parlamentu Rzeszy, jak i do Sejmu Pruskiego⁴⁷.

12 III Wybory komunalne w Prusach przebiegały pod hasłem walki z partykularyzmem oraz „oczyszczenia administracji komunalnej z nieodpowiedzialnych ludzi”⁴⁸.

⁴⁴ WAPO VIII/7-3. Akcja Tajnej Policji skierowana była przede wszystkim przeciwko działaczom marksistowskim, kurierom komunistycznym oraz akcji propagandowej (tajnym drukarniom) ruchu antyfaszystowskiego (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 27 I 1933).

⁴⁵ WAPO XXX/2-201. Podstawowym elementem, z którego rekrutowali się funkcjonariusze Tajnej Policji byli członkowie SS i SA (pismo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do naczelnych prezesów prowincji z 4 III 1933).

⁴⁶ H. Göring stwierdzał, że „z przeciwnikami państwa narodowosocjalistycznego trzeba postępować bezwzględnie. Musimy bowiem zdawać sobie sprawę z tego, że z chwilą przejścia władzy wiele ośrodków (między innymi Królewiec) posiadało silne ośrodki komunistyczne, że w Niemczech oficjalnie przyznawało się do komunizmu 6 milionów ludzi” (*Aufbau einer Nation*, Berlin 1933, s. 24; Sprawy *Deutschnationale Kampfstaffeln* zob. WAPO VIII/2-B/66 pismo rejencji olsztyńskiej z 6 III 1933).

⁴⁷ WAPO VIII/3-A/243. Wyniki wyborów: 52% dla nazistów (228 posłów); Front Czarno-Biały-Czerwony (52 mandaty); socjaldemokraci (120 mandatów); Centrum (73 mandaty); Niemiecka Partia Ludowa (2 mandaty). Podobne wyniki wyborów do Sejmu Pruskiego (informacja wyborcza Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 8 III 1933).

⁴⁸ WAPO XXX/3-217. Podstawą życia politycznego stało się ustalenie monopartyjnego systemu rządów (14 lipca podano zarządzenie rządu Rzeszy, iż jedyną partią polityczną w Niemczech jest NSDAP). Polecenie Ministerstwa Spraw Wew-

21 III Posiedzenie Parlamentu Rzeszy uznane za pierwsze posiedzenie parlamentarne III Rzeszy. Realizacją uchwały o amnestii za przestępstwa popełnione „z powodów patriotycznych” (*Amnestie für Vergehen aus vaterländischen Gründen*) z 22 III oraz ustawa o odbudowie gospodarczej z 23 III (*Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich*)⁴⁹.

7 IV Ustawa o namiestnikach (*Reichsstatthaltergesetz*). Przejawy opozycji w Prusach Wschodnich przeciwko tej ustawie, jako zagrożenie dla państwa pruskiego i jego samodzielnności. Ustawa ta uważana za rezultat tworzenia jednolitego państwa niemieckiego poprzez pierwszą ustawę ujednociającą III Rzeszę (*Das erste Gleichschaltungsgesetz vom 31 III*).

8 IV Zakończony proces likwidowania dotychczasowej administracji szkolnej w Prusach Wschodnich oraz powstania nowej administracji szkolnej (*Schulämter*); zob. zarządzenia z 1 IX 1932, *Gesetz-Sammlung*, s. 283 oraz zarządzenie z 30 III 1933, *Gesetz-Sammlung*, s. 83.

9 IV Zapoczątkowanie zmian personalnych na stanowiskach kierowniczych politycznych w administracji państwowej. Proces ten zakończono 9 VI nominacją barona v. Lüninck na landrata w Biskupcu Reszelskim (powiatu reszelskiego). Równoczesna likwidacja wschodniopruskich organów samorządu terytorialnego (rozwiązanie sejmików gminnych)⁵⁰.

10 IV Gauleiter E. Koch naczelnym prezydentem Prus Wschodnich. Zmiany personalne administracji terenowej w Prusach Wschodnich zakończono 2 XI przedłożeniem oficjalnych list wójtów (*Listenaufführung der Amtsvorsteher*).

18 V Początek przebudowy ustrojowej państwa pruskiego. Walka z socjaldemokracją w Prusach Wschodnich w oparciu o ustawę dotyczącą specjalnych pełnomocnictw (*Ermächtigungsgesetz*), okólnik w sprawie nominacji urzędniczych (z 17 VI) oraz uchwałę o Pruskiej Radzie Państwowej (z 8 VII).

nętrznych z 19 III 1933 w sprawie opanowania samorządu terytorialnego i gospodarczego. Szersze sprawy zmiany i reformy nazistowskiej w administracji uwypukla zespół miasta Reszla w woluminach 12 i 13. Prezes rejencji olsztyńskiej pismem z 12 IV 1933 (WAPO XXX/11-12) podkreślał, że „mimo iż prowincje straciły charakter prawnych jednostek państwowych oraz uprawnienia zwierzchnictwa państwowego, organa byłego samorządu prowincjonalnego w dalszym ciągu są organami administracji publicznej w ramach zasady dekoncentracji administracji w ujęciu narodowosocjalistycznym”.

⁴⁹ WAPO XXX/8-39 pismo ministra spraw wewnętrznych Fricka z 5 III 1933 przestrzegające działaczy partyjnych w Królewcu, iż „napotyka się ruchy partykularne (*Partikularistische Sabotage*) zmierzające do przeciwstawienia się ujednoczeniu państwa niemieckiego, a nawet powstaniu III Rzeszy. Stąd przyszła ustawa o zniesieniu nędzy narodu i państwa (*Gesetz zu Behebung der Not von Volk und Reich*) przewiduje uprawnienia rządu do wydawania ustaw w trybie nie przewidzianym w konstytucji Rzeszy”.

W sprawie amnestii za przestępstwa popełnione z powodów patriotycznych ustalono, że „chodzą przede wszystkim o uchylenie odpowiedzialności za tzw. przestępstwa wojenne, popełnione w czasie okupacji terenów obcych przez wojska niemieckie. Amnestia ta ma zrehabilitować żołnierzy niemieckich” (WAPO VIII/7-176 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 25 III 1933).

⁵⁰ WAPO III/8-38 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 15 XII 1933. Zaznaczono, że „już 22 III wydano zarządzenie w sprawie zniesienia dotychczasowych nieprawidłowości (*Misstände*) w administracji gminnej. Obecnie ustawa o przystosowaniu administracji ziemskiej do zasad narodowosocjalistycznego państwa usuwa całkowicie nepotyzm (*Vetternwirtschaft*) w administracji samorządowej. Znalazło to wyraz w usunięciu wydziałów rejencyjnych oraz wydziałów powiatowych (*Bezirksausschüsse u. Kreisausschüsse*) jako władz uchwałodawczych (*Beschlussbehörden*) oraz przekształceniu ich w komórki doradcze (*Beratungsstellen*).

15 XII Likwidacja wydziałów powiatowych i magistratów miejskich w Prusach Wschodnich (Gesetz-Sammlung, s. 479). Na miejsce wydziałów powiatowych wprowadzono powiatowe sądy administracyjne; te ostatnie zlikwidowano zarządzeniem z 20 IX 1939 (Reichsgesetzblatt, s. 1981)⁵¹.

WALKA IDEOLOGICZNA NAZISTÓW

13 III Zapoczątkowanie zmian personalnych w szkolnictwie Prus Wschodnich w ramach akcji „duchowego i kulturalnego odbudowania prowincji”. *Gau-Leitung Ostpreussen* organizuje komórki propagandowe, zmierzające do „uformowania jednolitego wykształcenia woli ludności” poprzez informację, sztukę, wystawy, film, a nawet sport. Motywem przewodnim propagandy nazistowskiej „uproszczenie, agresywność i koncentracja”. Walka z liberalizmem wschodniopruskim.

11 VII Erygowanie w Królewcu „komórki oświecenia narodowego i propagandy” (*Landstelle für Volksaufklärung und Propaganda*). Unia personalna tego państwowego urzędu propagandy z kierownictwem propagandy partyjnej w Królewcu (*Gaupropagandaleiter*). Radiostacje przeszły z Ministerstwa Łączności do Ministerstwa Propagandy (30 VI).

10 V Niszczenie książek i prasy uznanej przez nazistów za szkodliwe⁵². Nasielenie cenzury prewencyjnej w Królewcu.

17 VII Rozpoczęcie akcji antysemickiej w Prusach Wschodnich. Popieranie emigracji Żydów z Prus Wschodnich⁵³. Bojkot gospodarczy Żydów, usuwanie sędziów pochodzenia żydowskiego, *Geheimes Staatspolizeiamt* instrumentem zbrojnym walki z marksistami i Żydami.

9 V Ustalenie nowej polityki wychowawczej nazistów w stosunku do młodzieży. Nowy program nauczania w szkołach Prus Wschodnich. Ustalenie polityki władz

⁵¹ WAPO XXX/12-17 instrukcja partyjna NSDAP z 15 XII 1933 w sprawie określenia nowych funkcji wójtów, burmistrzów i prezydentów miast (*der Bürgermeister*): „Burmistrz jest ustawowym organem gminy samorządowej tak w zakresie publiczno-prawnym, jak i w zakresie regulowania stosunków prawno-obywatelskich, dalej w ustalaniu etatów osobowych gminy dla wszystkich urzędników płatnych jak i honorowych. Prowadzi administrację gminy w pełnej i jedynej odpowiedzialności za całość pracy gminy. Nie jest organem reprezentującym mieszkańców gminy i przez nich wybierany, lecz delegatem i pełnomocnikiem NSDAP”. Nowa ordynacja gminna ustaliła płaszczyznę ściślej współpracy między państwem a partią nazistowską. Stwierdzenie nazistowskie podkreśla, że „partia narodowo-socjalistyczna jest kierującą siłą narodu i państwa, musi przeto być decydującą siłą i w administracji powiatowej” (zob. szczególży K. Jeserich, *Zur Reform der Landkreisverwaltung*, Berlin 1937, s. LXV).

⁵² WAPO XXX/11-5, Celem zasadniczym nazistów była „całkowita centralizacja wszystkich środków łączności między partią, rządem a narodem” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 10 V 1933 w sprawie organizacji życia umysłowego prowincji). Ustalono, że „wszystkie stanowe organizacje życia teatralnego, prasy, radia, piśmiennictwa oraz filmu (tzw. izby kulturalne — *Kulturkammer, Theaterkammer, Pressekammer Rundfunkkammer, Schrifttumskammer, Filmkammer* (podlegają jednolitemu kierownictwu partyjnemu, które jest odpowiedzialne za całość kultury narodu, za gospodarcze i społeczne oddziaływanie ich na życie narodu. Ustala się, że każdy, kto chce w jakikolwiek sposób publikować, oddziaływać na opinię publiczną musi być członkiem jednej z wymienionych izb stanowych. Jeśli kandydat nie jest człowiekiem pewnym (zuverlässig) lub jego działalność nieprzystadna, izby stanowe odmawiają przyjęcia go w swój skład”.

⁵³ WAPO IX/3-11 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 17 VII 1933. Urząd Emigracyjny w Królewcu prowadził specjalną propagandę na rzecz emigracji Żydów z Prus Wschodnich. „Stwierdzano, że przeprowadzony 1 IV dwunastogo-

szkolnych wobec polskich prywatnych szkół w Prusach Wschodnich. Narodowo-socjalistyczny Związek Studentów (*Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund*) w Królewcu podejmuje akcję propagandową na terenach narodowo miesza-nych Prus Wschodnich.

1 VIII Obowiązek pracy (*Arbeitsdienst*) dla studentów. Budowa Obozu Pracy w Gryźlinach⁵⁴.

22 II Rozpoczęcie akcji „walki z ateistami” w Prusach Wschodnich.

15 II Zerwanie kontaktów narodowych socjalistów z katolicką partią Centrum. Partia Centrum 5 VII rozwiązana. Akcja E. Kocha w środowisku Centrum w Braniewie.

29 III Skutki konferencji episkopatu niemieckiego w Fuldzie. Formowanie z początkiem kwietnia Związku Katolików Niemieckich (*Bund Katholischer Deutscher* — „*Kreuz und Adler*”) oraz Wspólnoty Pracy Katolickich Niemców (*Arbeitsgemeinschaft Katholischer Deutscher*) i Zjednoczenia Katolickiego dla Polityki Narodowej (*Katholische Vereinigung für nationale Politik*). Organizacje te mają wspólnie z nazistami przeprowadzić zmianę nastawienia katolików niemieckich wobec ruchu nazistowskiego⁵⁵. 20 VII zawarty konkordat z Watykanem.

4 IV Powołanie ewangelickiego ruchu Niemieckich Chrześcijań (*Glaubensbewegung „Deutsche Christen”*).

24 VI Komisaryczny zarząd Kościoła ewangelickiego w Prusach Wschodnich. 14 VII *Ustawa o ustroju Niemieckiego Kościoła Ewangelickiego*. Przebieg wyborów do gmin wyznaniowych ewangelickich w Prusach Wschodnich oraz realizacja usta-

dziny bojkot gospodarczy wykazał całkowite zdyscyplinowanie społeczeństwa prowincji. Przed każdym sklepem i przedsiębiorstwem żydowskim stały posterunki SA. Mimo napięcia politycznego nie doszło do rękoczynów. Tego rodzaju akcja musi doprowadzić do przełamania decydujących wpływów Żydów na życie niemieckie. Rozpocząć należy akcję od usunięcia Żydów z pruskiej palestry w oparciu o ustawę o dopuszczeniu kandydatów do adwokatury” (z 11 IV oraz z 1 X).

⁵⁴ WAPO VIII/3-A/294 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 1 VIII 1933. Podkreślono w tym piśmie, że „wprowadzenie obowiązku pracy nie jest, jak określają to przeciwnicy, atakiem na proletariat czy na samą instytucję pracy. Celem zasadniczym jest przypomnienie milionom członków społeczności niemieckiej o wadze i znaczeniu pracy fizycznej dla ogólnego rozwoju życia człowieka. Wprowadzenie obowiązku pracy podyktowane jest nie względami gospodarczymi, a względami wychowawczymi. Dlatego trzeba zerwać z dotychczasowymi zasadami organizacyjnymi realizacji obowiązku pracy, a mianowicie z prowadzeniem Służby Pracy przez różne organizacje i w tzw. otwartych obozach (*offene Lager*), w których Służba Pracy wykorzystywana była tylko dla celów gospodarczych. Scentralizowanie Służby Pracy przez pukownika Konstantina Hierla oraz utworzenie Centralnej Szkoły Służby Pracy w Spandau pozwolą na stworzenie ze Służby Pracy instrumentu wychowawczego”.

⁵⁵ WAPO VIII/7-211 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 29 III 1933. Podkreślono, że „narodowi socjaliści prowadząc walkę z głodem i zimem spełniają lepiej swój społeczny — a nawet chrześcijański — obowiązek, niż niektórzy duchowni oraz koalicja katolickiego Centrum z marksistami, walczącego z ruchem narodowo-socjalistycznym. Dlatego szczególnie ważne jest ustalenie — przede wszystkim na obszarze Warmii — nowych stosunków między władzami państwowymi a Kościołem Katolickim. Narodowi socjaliści nie chcą się wiązać wyznaniowo z żadnym światopoglądem, ale w tej chwili ruch narodowo-socjalistyczny musi występować w obronie chrześcijaństwa przed atakami marksistowskiego światopoglądu, światopoglądu niszczącego wszystkie wartości religijne tkwiące w społeczeństwie. Wszelkie korzyści wynikające z osobistych kontaktów politycznych narodowych socjalistów z organizacjami ateistycznymi nie przeważają strat, jakie wynikną ze zburzenia dotychczasowych wartości religijno-moralnych i obyczajowych. Narodowy socjalizm szuka w wyznaniach ważnych czynników utrwalających byt narodu”.

wy o stosunkach prawnych duchownych i świeckich urzędników Kościoła ewangelickiego⁵⁶.

16 XI Początki organizacji opozycji katolickiej i ewangelickiej w Prusach Wschodnich⁵⁷.

6 V Program opanowania sportu przez nazistów. Instrumentem tego opanowania rajdy i zloty sportowe, między innymi w 19 rocznicę bitwy pod Stębarkiem (tzw. *Ostland-Treuefahrt*)⁵⁸.

PROGRAM SPOŁECZNO-GOSPODARCZY NAZISTÓW

2 V Opanowanie w Prusach Wschodnich całego ruchu zawodowego.

10 V Reorganizacja w Prusach Wschodnich całego systemu ubezpieczeń społecznych, zasiłków bezrobocia oraz ubezpieczenia chorobowego (organizacji opieki lekarskiej).

4 IV Początek organizacji tzw. „samorządu robotniczego” w przedsiębiorstwach.

31 V Ustawa o walce z bezrobociem (*Gesetz zur Verminderung der Arbeitslosigkeit*). Początek akcji w Prusach Wschodnich związanej z przewyżczeniem istniejącego bezrobocia (110 000 bezrobotnych)⁵⁹.

2 VI Początek organizacji Służby Pracy (*Arbeitsdienst*) w Prusach Wschodnich⁶⁰.

5 VI Początek przebudowy gospodarczej Prus Wschodnich w ramach tzw. *Reinhardtprogramm*. Ustalenie wschodniopruskiego planu gospodarczego (*Der Ost-*

⁵⁶ WAPO XXX/14-58. Celem istotnym nazistów było „wykluczenie wszystkich duchownych i zakonników z udziału w życiu jakichkolwiek partii politycznych” (pismo rejencji olsztyńskiej z 24 VI 1933).

⁵⁷ Akcja rozpoczęła się od bojkotu kapelana wojskowego w Królewcu Müllera, który był „łącznikiem Hitlera z urzędami Kościoła ewangelickiego” (WAPO VIII/7-169 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 24 VI 1933).

⁵⁸ WAPO IX/1-5. Podstawą rozwoju sportu w ustaleniach nazistów była teza, że „zasadą całego życia, więc i sportu jest wyczyn. Wyczyn jest zasadą naturalną tak, jak walka jest podstawą życia. W walce muszą być zwycięzcy jak i zwyciężeni. Chodzi o to, byśmy byli zwycięzcami” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 6 V 1933).

⁵⁹ WAPO VIII/8-A/1. Zasadą przewyżczenia bezrobocia w Prusach Wschodnich była intensyfikacja remontów, na które państwo przeznaczyło na całe Niemcy jeden miliard marek (chodziło o remonty budynków mieszkalnych, urzędowych, mostów i dróg oraz zagród chłopskich). Pismem z 2 XII 1933 naczelną przesyłał prezes Prus Wschodnich E. Koch rzucił hasło, iż „prowincja musi jeszcze w tym okresie letnim zlikwidować całkowicie bezrobocie. Prusy Wschodnie jako prowincja rolnicza może i musi najwcześniej przeprowadzić reformy podjęte przez rząd III Rzeszy. Obszary rolnicze są bowiem najłatwiejszym terenem, na którym można realizować nowy program społeczno-gospodarczy Niemiec. Naród niemiecki z napięciem obserwuje teren walki o pracę na kresach wschodnich. Codziennie będziemy podawali więc meldunki o rezultatach przekształcania gospodarki prowincji”. 17 VII powiat piłkalski (Pillkallen) zameldował o całkowitym zlikwidowaniu bezrobocia; 19 XII powiat iławicki (Preussisch-Eylau), 20 VII powiat Niziny (Niederung), 21 VII powiaty giżycki i piski, 22 VII powiaty braniewski, welawski, darkiejmski i morąski 25 VII powiaty lidzbarski, wystrucki i ercki. 30 VII ustalono, iż bezrobotni istnieją tylko w miastach Królewcu i Elblągu. 1 X 1933 r. E. Koch zameldował Hitlerowi, iż Prusy Wschodnie nie posiadają żadnego bezrobotnego.

⁶⁰ WAPO VIII/7-267. Nie odpowiadający prawdzie meldunek władz Prus Wschodnich, iż w dniu 27 lipca prowincja nie posiadała już bezrobotnych (zob. *Statistik des Wirtschaftserfolges in den Verwaltungsbezirken der Provinz Ostpreussen 1932-1937*, Königsberg 1938, s. 10. W 1933 r. było 61 148 bezrobotnych).

preussenplan)⁶¹. Realizacja tzw. ustawy o tworzeniu miejsc pracy (*Arbeitsbeschaffungsgesetz*), ustawy o zwolnieniu od podatku nowych przedsiębiorstw gospodarczych, ustawy o pracy kobiet w gospodarstwach domowych, wreszcie ustawy o popieraniu małżeństw.

27 VII Opracowanie planu rozbudowy dróg w szczególności autostrad.

21 IX Rozpoczęcie procesu oddłużania gmin samorządowych w Prusach Wschodnich. Szczególne pociągnięcia zmierzające do naprawy sytuacji gospodarczej w Prusach Wschodnich⁶².

18 X Walka o ustabilizowanie cen oraz nowa organizacja rzemiosła w Prusach Wschodnich.

ZAGADNIENIA OGÓLNOPOLITYCZNE

Rok 1934

26 I Zagadnienia polityczne Prus Wschodnich dostosowywane do układu polsko-niemieckiego⁶³.

2 II Przygotowania w Prusach Wschodnich do przyjęcia repatriantów niemieckich⁶⁴.

30 II Akcja likwidacyjna organizacji monarchistycznych w Prusach Wschodnich. Opanowywanie całego samorządu terytorialnego przez nazistów⁶⁵. Prusy

⁶¹ WAPO VIII/7-4. Na program „Reinhardta” w Prusach Wschodnich złożyła się rozbudowa przemysłu meblarskiego, przemysłu włókienniczego. Zatrudnienie wzrosło o 41 000 miejsc pracy (pismo rejencji olsztyńskiej z 5 VI 1933).

⁶² WAPO XXX/14-337. Poczynania władz królewieckich dotyczące włączenia gospodarki prowincji w ramy drugiej ustawy o likwidacji bezrobocia (z 21 IX), obejmującej ustawę o remontach budynków, ustawę o obniżeniu podatku gruntowego dla gospodarstw rolnych, ustawę o zwolnieniu od podatku budownictwa jednorodzinnego, ustawę o obniżeniu podatku dla budownictwa mieszkalnego (pismo rejencji olsztyńskiej z 21 IX 1933).

⁶³ WAPO IX/5-17. Droga do układu z 26 I (ratyfikowanego 27 VII) wiodła przez rozmowy polskie z 3 V 1933 oraz 15 XI 1933, w których stwierdziła strona nazistowska, że „zdanie Mussoliniego, iż faszyzm nie jest towarem eksportowym można odnieść również do narodowego socjalizmu, gdyż każdy eksport wymaga inicjatywy eksportującego. Na razie narodowy socjalizm wyraźnie taką inicjatywę odrzuca” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 26 I 1934).

⁶⁴ WAPO IX/2-7. Repatriacja obejmowała przede wszystkim Niemców z Polski, Rosji oraz krajów bałtyckich. Pismem z 2 II 1934 naczelnicy prezes Prus Wschodnich zawiadomił, iż „na terenach Prus Wschodnich odczuwających znaczny niedobór sił roboczych oraz gwałtownie się industrializujących konieczne jest nie tylko zahamowanie odpływu ludności ze wsi oraz małych miasteczek, ale również potrzebny jest znaczny dopływ ludności z innych terenów niemieckich. Wydaje się, że największym rezerwuarem ludności niemieckiej są Niemcy koloniści w Europie Wschodniej. Ich sytuacja materialna — przede wszystkim w Związku Radzieckim jest szczególnie niepomysłna. Przyzwyczajeni do ograniczania się w prywatnym życiu najlepiej nadawać się będą na kolonistów w Prusach Wschodnich”.

⁶⁵ WAPO VIII/7-978 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 30 II 1934 wskazywało, że „z podobną ostrością, z jaką występuje się przeciwko działaczom marksistowskim, wystąpić trzeba przeciwko politykom konserwatywnym. Narodowosocjalistyczne państwo nie zna i nie dopuści do jakichkolwiek sporów o formę rządów państwem. Monarchia i republika jako formy państwowe są dla narodowych socjalistów obce. Zresztą obie formy w przeszłości nie zdały egzaminu życiowego. Republikańskie starali się przeskodzić budowie państwa narodowosocjalistycznego, a monarchiści nie poczynili żadnych kroków, by budowę nowego państwa przyspieszyć”. Dlatego nazisci królewiecy konsekwentnie realizowali polecenie Hitlera dotyczące „coraz szerszego włączenia partii jako czynnika ustawodawczego oraz

Wschodnie dostosowują swój ustrój do nowej ustawy o budowie III Rzeszy oraz do ustawy o uproszczeniu administracji.

7 III Walka polityczna z ukrytą opozycją katolicką w Prusach Wschodnich. W Braniewie podejrzewano, iż w ramach organizacji kościelnych dalszą działalność przejawia zlikwidowana partia Centrum. Prof. Hauer i hrabia Reventlow wraz ze swą organizacją Niemiecki Ruch Wyznaniowy (*Deutsche Glaubensbewegung*) ustalają formy współpracy z nazistami. Próby zorganizowania Staropruskiego Kościoła (*Altpreussische Landeskirche*).

14 IV Ośrodek w sprawie tzw. „uspokojenia politycznego w życiu Kościoła ewangelickiego” (*Botschaft des Reichsbischofs zur Befriedigung des kirchlichen Lebens*). Zorganizowanie przez nazistów tzw. „frontu wyznaniowego” (*Bekennnisfront*)⁶⁶.

5 V Rozpoczęcie przez ośrodek królewiecki nazistów akcji w tzw. „walce o światopogląd” (*Kampf um die Weltanschauung*).

17 IX Nowa organizacja Służby Pracy (*Arbeitsdienst*) w Prusach Wschodnich.

SPRAWY ROLNE

19 I Ustawa o ogólnym moratorium licytacyjnym dla rolnictwa. Sprawy regulacji zadłużenia rolnictwa w Prusach Wschodnich.

27 III Ustalenie wschodniopruskiej gospodarki zbożowej stosownie do ustawy z 27 VII.

12 VIII Wielka własność ziemska w Prusach Wschodnich wyraża zastrzeżenia wobec formowanego ustroju rolnego nazistów⁶⁷.

15 VIII Wschodniopruski program rozwiązania trudności gospodarczych rolnictwa w ramach niemieckiego handlu zagranicznego oraz wytycznych międzyna-

opracowującego wszelkie projekty resortowych zarządzeń” (C. Ma d a j c z y k, op. cit., t. 1, s. 74 ustala tezę, iż „państwo wchłonęło NSDAP”. Wydaje się, że proces był odwrotny — NSDAP całkowicie wykorzystała instrument państwa oraz dotychczasowego samorządu dla realizowania celów partyjnych. Chyba słuszniejsze byłoby stwierdzenie, że NSDAP formowała państwo).

⁶⁶ WAPO XXX/3-11 pismem z 14 IV 1934 naczelny prezes Prus Wschodnich informował, że „należy podkreślać — przede wszystkim wobec katolików — iż NSDAP, jeśli chodzi o zagadnienia wyznaniowe, pozostawia w zakresie religijnym rozstrzygnięcia według własnego uznania. Państwo jednakże wymagać będzie konsekwentnie całkowitego oddania się obywateli dla celów państwowych. Partia musi dążyć do tego, by nie doszło, jak kiedyś, do walk religijnych, w których sięgano by po miecze. Walki światopoglądowe oraz polityczne w państwie narodowosocjalistycznym przesunęły się ze sporów o dogmaty na walkę o charakter ludzkie. Narodowi socjaliści, jeśli noszą brunatne koszule, przestają być katolikami czy ewangelikami, są tylko Niemcami dążącymi do spełnienia marzenia o Niemieckiej Rzeszy”. Zawarcie konkordatu z Watykanem pozwoliło nazistom królewieckim na całkowite prawie zdławienie podziemnej pracy politycznej katolickiej partii Centrum na Warmii. Sprawy komplikowały się natomiast z Kościołem ewangelickim. Dochodziło do zaostrzonej walki wyznaniowej (*Kirchenstreit*). Goebbels oświadczył, że „walka wyznaniowa musi zniknąć z sal publicznych. Kościół nie może stać się kierownikiem reakcji walczącej z ruchem narodowosocjalistycznym. Partia potrafi tego rodzaju usiłowania zgnieść. Tym bardziej że walkę prowadzi z nami nie Kościół o kościoły, a tylko drobne grupy w tych kościołach”. (pismo rejencji olsztyńskiej z 5 V 1934 — WAPO VIII/7-231).

⁶⁷ WAPO IV-42. Wyrażano obawy, że „wprowadzenie instytucji majoratów (*Fideikomiss*) do gospodarstw chłopskich ma na celu zlikwidowanie wielkiej własności ziemskiej, podobnie jak to miało miejsce przed 1914 r. w Bawarii, przeżywającej wówczas rzeź wielkiej własności” (pismo rejencji olsztyńskiej z 12 VIII 1934).

rodowego kongresu rolników w Budapeszcie w dniu 14 VI i polsko-niemieckiego układu gospodarczego z 8 III (czyli zakończenia tzw. polsko-niemieckiej wojny gospodarczej)⁶⁸.

20 IX Omówienie skutków reglamentacji surowców przemysłowych dla gospodarki Prus Wschodnich.

15 X Omówienie wyników walki o rozwiązanie kwestii bezrobocia w Prusach Wschodnich. Wpływ budowy autostrady Elbląg-Królewiec na sytuację społeczno-gospodarczą Prus Wschodnich.

10 XI Niedostatki pracy tzw. „powierników pracy” (*Treuhänder der Arbeit*) na terenie prowincji oraz organizacji Niemieckiego Frontu Pracy (*Deutsche Arbeitsfront*)⁶⁹.

21 XII Gospodarka rolna Prus Wschodnich w okresie napięcia politycznego problemu kłajpedzkiego⁷⁰.

SPRAWY NARODOWOŚCIOWE I MŁODZIEŻOWE

5 IV Organizowanie nowych form pracy narodowościowej na terenach narodo-mieszanych Prus Wschodnich. Próby opracowania nazistowskiego programu pracy narodowościowej jako przeciwwagi polskiej polityce mniejszości narodowościowych oraz litewskiej polityki narodowej⁷¹.

30 VI Sprawy wewnętrzne Prus Wschodnich w okresie tzw. rewolty Röhma oraz ustawy o stanie wyjątkowym z 3 VII i śmierci Hindenburga⁷².

7 VIII Nowa organizacja życia młodzieży (obowiązek pracy na roli w przeciągu jednego roku w myśl ustawy z 29 III) oraz organizacji zawodowej nauczycieli (*Nationalsozialistischer Lehrerbund*).

9 X Wprowadzenie nowej organizacji szkolnictwa podstawowego i średniego, zorganizowanie specjalnych ośrodków szkoleniowych dla kierowników życia młodzieżowego oraz dla członków SS⁷³.

⁶⁸ WAPO VIII/7-41. E. Koch włączyć się starał do koncepcji ministra rolnictwa Darré, który podniesienie gospodarki rolnej w Prusach Wschodnich widział w „ramach przywracania terenom na wschód od Łaby (*Ostelbien*) charakteru obszaru chłopskiego. Wielka własność powstała tylko na gruzach gospodarki chłopskiej” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 15 VIII 1934).

⁶⁹ WAPO VIII/2-3. Organizację pracy nazisci zamierzali oprzeć na „stanowym charakterze poszczególnych grup zawodowych, stąd konieczna była budowa stanowa społeczeństwa niemieckiego (*im ständischen Aufbau*)” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 10 XI 1934).

⁷⁰ WAPO VIII/3-A/295. Punktem wyjścia polityki nazistów królewieckich była mowa Rudolfa Hessa w Królewcu (8 VII 1934) w sprawie konfliktu niemieckiego o Kłajpedę. 28 VII gubernator litewski w Kłajpedzie Nawakas zdymisjonował dr. Schreiberera jako prezydenta (*Landespräsident*). (Pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 21 XII 1934).

⁷¹ WAPO VIII/5-A/4. Ważną rolę w polityce narodowościowej nazistów królewieckich stanowiła „walka o tzw. warstwę pośrednią (Zwischenschicht). (Pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 5 IV 1934).

⁷² WAPO XXX/14-211. Wydarzenia te doprowadziły do „zacementowania organizacji bojówek wojskowych Partii (SA)”. „Od członków SA wymagam (pisał szef sztabu SA Lutze) — ślepego posłuszeństwa oraz niczym nieograniczonej dyscypliny” (pismo rejencji olsztyńskiej z 30 VI 1934).

⁷³ WAPO XVIII/3-2. E. Koch przedstawił senatowi Uniwersytetu Królewieckiego program NSDAP w stosunku do wyższych szkół. „Narodowy socjalizm jest jedyną żywą i twórczą siłą, która potrafi uwolnić szkoły wyższe od ciasnej specjalizacji, teoretycznego i rzeczowego rozproszkowania oraz włączyć szkoły w nurt życia narodu” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 9 X 1934).

7 XI Ocena życia naukowego i studenckiego na Uniwersytecie Królewieckim. Organizacje partii NSDAP ingerują w życie wewnętrzne szkół oraz Uniwersytetu Królewieckiego. Związek Związków Studenckich (*Studentenverbindungen*) oraz część korporacji studenckich (między innymi i część katolickich) podporządkowały się ogólnym zarządzeniom wprowadzającym ujednolicenie życia młodzieży studenckiej (*Die Verfassung der Deutschen Studentenschaft*)⁷⁴.

ZAGADNIENIA OGÓLNOPOLITYCZNE

Rok 1935

30 I Dalsze dostosowywanie ustroju administracyjnego Prus Wschodnich do zasad ujednolicania władz terenowych (*Zweites Gesetz zur Gleichschaltung der Länder* oraz *Reichsstatthaltergesetz*). Nowa ustawa i jej realizacja w Prusach Wschodnich w zakresie ordynacji gminnej (*Die Deutsche Gemeindeordnung*). Nowa organizacja policji w Prusach Wschodnich w myśl ustalonych 18 I dziesięciu podstawowych zadań policji (*Zehn Grundsätze für die Polizei*)⁷⁵.

20 II W Prusach Wschodnich przeprowadza się zespolenie partii nazistowskiej z państwem. Tworzy się formacje SS jako instrument tzw. myśli zakonnej XX wieku (*Der Ordensgedanke des XX. Jahrhunderts*) oraz „warstwy kierowniczej wśród młodzieży hitlerowskiej” (*Der Hitler-Jugend Führerstand*):

21 II Władze nazistowskie w Królewcu z rezerwą odnoszą się do polsko-gdańskiego układu oraz do prób układów z Polską prowadzonych przez Göringa.

16 III Początek odbudowy sił zbrojnych i urzędów wojskowych w Prusach Wschodnich w myśl ustawy o rozbudowie niemieckich sił zbrojnych (*Gesetz für den Aufbau der Wehrmacht*) oraz ustawy o obowiązku wojskowym (*Wehrgesetz* z 21 V). Przygotowania do wprowadzenia tzw. gospodarki wojennej (*Wehrwirtschaft*)⁷⁶.

28 VI Realizacja nowego kodeksu karnego w Prusach Wschodnich. Wymiar sprawiedliwości odrzuca zasadę nulla poena sine lege, a przyjmuje słuszność „zasady odczucia sprawiedliwości”⁷⁷.

21 XII Zapoczątkowanie w Prusach Wschodnich walki z Żydami oraz rozwiązywanie organizacji żydowskich⁷⁸.

⁷⁴ WAPO XXX/2-A/17. „Studenci zobowiązani są do przynależności do SA oraz Służby Pracy” (*Arbeitsdienst*). (Pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 7 I 1934).

⁷⁵ WAPO VIII/3-A/187. Organizacja administracji lokalnej (*Gemeindeordnung*) w myśl ustaleń władz królewieckich opierać się miała na „zdyscyplinowanym i skoncentrowanym kierownictwie, na przejrzystym, prostym i sprawnym porządku, na inicjatywie i odpowiedzialności współpracowników” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 30 I 1935).

⁷⁶ WAPO XXX/3-211. „Wojsko ma nie tylko zapewnić bezpieczeństwo państwa, ale przez wprowadzenie obowiązku służby wojskowej staje się podstawowym elementem wychowania narodowosocjalistycznego” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 16 III 1935).

⁷⁷ WAPO. Zespoły wszystkich landratur. Akta uszeregowane w wykazie akt obowiązującym urzędy starościńskie od 1939 r. w klasie P/200. Wschodniopruski wymiar sprawiedliwości ukierunkowany był politycznie (przez nowy kodeks cywilny), rasowo-biologicznie (przez ustawę o ochronie czystości rasy) oraz dziedziczno-biologicznie (przez ustawę o zdrowiu małżonków — *Ehegesundheitsgesetz*).

⁷⁸ WAPO XXX/15-35. Ustalono „zerwanie z liberalistyczną tezą o wartości poszczególnego człowieka. Wartościowanie opiera się jedynie o kryterium przynależności do łańcucha generacji. Stąd konieczność badania protoplastów poszczególnego człowieka oraz obyczajów ludzi (*Ahnen- und Sippenforschung*) (pismo rejencji olsztyńskiej z 21 XII 1935).

ZAGADNIENIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZE

20 II Opracowywanie planu industrializacji Prus Wschodnich.

12 IV Organizowanie osadnictwa w Prusach Wschodnich na zasadach polityki osadniczej nazistów na wsi i w miastach. W miastach tworzy się związki osad miejskich (w myśl wytycznych *Reichsheimstättenamt der NSDAP* oraz DAF). Wprowadzenie instytucji tzw. *Reichsbürgschaften* oraz realizacji ustawy o rozwoju budownictwa mieszkaniowego (*Gesetz zur Förderung des Wohnungsbaues*). Plan budowy 10 000 nowych mieszkań w Prusach Wschodnich. Goerdeler (wschodniopruski polityk) komisarzem komisji cen.

30 V Wprowadzanie ksiązek pracy w Prusach Wschodnich⁷⁹.

3 VI W Prusach Wschodnich odczuwa się niepomyślne objawy polityki dewizowej oraz umowy polsko-niemieckiej w sprawach rozliczeń.

18 VIII Targi Wschodnie w Królewcu oraz ustalenie umowy kompensacyjnej Targów Wschodnich z Polską oraz Łotwą (*Ostmesse — Kompensationsabkommen*).

4 XI Skutki polsko-niemieckiej umowy gospodarczej dla Prus Wschodnich. Przystąpienie Gdańska do tej umowy⁸⁰.

ZAGADNIENIA OBSZARU KŁAJPEDZKIEGO

27 II Walka polityczna w Kłajpedzie i jej wpływ na Prusy Wschodnie. Aresztowania wielu niemieckich deputowanych do sejmku kłajpedzkiego. Spory na tle językowym.

26 III Zakończenie procesu Niemców oskarżonych o zdradę stanu w Kłajpedzie.

4 IV Zapoczątkowanie walki w eterze (radiowej) między radiostacjami litewskimi a radiostacją w Lidzbarku Warmińskim (królewiecką)⁸¹.

ORGANIZACJA ADMINISTRACJI NAZISTOWSKIEJ

Rok 1936

21 II Prusy Wschodnie przygotowują się do stworzenia rządzącej elity partyjnej. Wyznaczanie kandydatów do przejścia szkolenia w szkołach partyjnych (*Die Ordensburgen* w Vogelsang, Crössinsee, Senthofen i Erwitte)⁸².

19 IV Akcja zaprzysiężania kierowników politycznych partii nazistowskiej (*Vereidigung der Politischen Leiter*).

⁷⁹ WAPO XXX/15-50. Książki pracy „mają być wyrazem likwidacji kapitalistycznego toku myślenia, wysuwającego pojęcia kapitału przed pracę” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 30 III 1935).

⁸⁰ WAPO XXX/15-33. Greiser oświadczył, że „rząd Wolnego Miasta Gdańska chce rozwiązywać wszelkie sporne kwestie z Polską w bezpośrednich rozmowach” (pismo rejencji olsztyńskiej z 4 XI 1935).

⁸¹ WAPO VIII/7-321. Władze królewieckie oświadczyły, że jeśli „małe państwa odważą się łamać przyznaną autonomię w Kłajpedzie, to wynika to wskutek powojennego systemu, sypchającego Niemcy z polityki światowej” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 4 IV 1936).

⁸² WAPO IX/3-2. „Myśl zakonna (*Ordensburggedanke*) ma na celu wychowanie kierowników partyjnych posiadających instynkt działania, będących całkowicie fizycznie zdrowymi (*ganzer Kerl*) oraz posiadających zdecydowaną wolę realizowania swych zamierzeń (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 21 II 1936).

20 V Dostosowywanie administracji państwowej Prus Wschodnich do przeprowadzonej reformy ustrojowej Rzeszy, przede wszystkim do ustawy o pruskiej tajnej policji (*Preussisches Gesetz über die Geheime Staatspolizei*)⁸³.

25 V Reorganizacja sądownictwa Prus Wschodnich⁸⁴. Sądownictwo ludowe, sądownictwo doraźne, sądownictwo specjalne, reorganizacja prokuratur, sądownictwo partyjne, sądownictwo pracy.

17 VI Reorganizacja policji w Prusach Wschodnich. Zmilitaryzowanie policji.

28 XII Reforma szkolnictwa podstawowego, średniego oraz Uniwersytetu Królewieckiego i Liceum Hosianum w Braniewie⁸⁵.

ZYCIE GOSPODARCZE

28 I Dostosowywanie gospodarki Prus Wschodnich do „narodowo-socjalistycznych koncepcji polityki gospodarczej”⁸⁶.

5 VI Nowa polityka finansowa i podatkowa w Prusach Wschodnich.

8 VII Zapoczątkowanie opracowywania nowych planów robót publicznych w Prusach Wschodnich.

19 VIII Przemysł wschodniopruski włączony do niemieckiego przemysłu zbrojeniowego⁸⁷.

⁸³ WAPO XXX/15-37. Szefem Pruskiej Tajnej Policji był premier rządu pruskiego Hermann Goering. „Zadaniem Tajnej Policji jest zwalczanie działalności antypaństwowej, informowanie rządu o najważniejszych wydarzeniach oraz przedstawianie projektów rozwiązań wszelkich kwestii” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 20 V 1936).

⁸⁴ WAPO XXX/12-71. H. Frank ustalił, że sądownictwo musi być tak zorganizowane, że władzy Hitlera nie uszczupli. Władza Führera jest niepodzielna” (pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 25 V 1936).

⁸⁵ WAPO XVIII/2-A/400, pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 28 XII 1936: „Całe wychowanie w szkole musi przeciwstawiać się poglądom, jakoby człowiek czynu był wyrazem istniejącej herezji działania. Głównym zadaniem szkoły jest nie wychowanie człowieka myślącego, a człowieka czynu. Zadanie to wypełnić muszą szkoły i inne organizacje życia społecznego państwa jak wojsko, Służba Pracy, szkolenie urzędnicze oraz sport. Wartość wychowania leży w wykształceniu odpowiedniego dla poglądów narodowosocjalistycznych charakteru poszczególnego człowieka, zdrowego, posiadającego silną wolę i zdecydowanego w działaniu. Podstawową zasadą jest jednolitość i wspólność nauczania” (*Vereinheitlichung- und Gemeinschaftsschule*).

⁸⁶ WAPO VIII/7-167, pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 28 I 1936: „Dla Prus Wschodnich podstawową sprawą jest zdobycie odpowiednich kredytów na tworzenie nowych miejsc pracy oraz na prowadzenie wielkiej akcji osiedleńczej. To zaś możliwe jest tylko wówczas, gdy ustali się odpowiednio stosunek gospodarki do państwa, stanowisko kierownictwa gospodarczego do kierownictwa państwowego, cały tok myślenia gospodarczego do politycznego i prawnego ułożenia stosunków państwowych. Raz prymat w tych stosunkach posiada gospodarka, drugi raz państwo. W wielu wypadkach ingerencja państwa w życie gospodarcze uważana jest za czynnik hamujący czy przeszkadzający. Ale to stwierdzenie jest prawdziwe tak długo, jak długo nie zaspokojone są potrzeby materialne narodu...”

⁸⁷ WAPO VIII/7-287 pismo rejencji olsztyńskiej z 19 VIII 1936: „Gospodarka wschodniopruska musi się włączyć do produkcji zbrojeniowej, przede wszystkim przemysłu lotniczego ze względu na ogólny rozwój gospodarki narodowej. Podobnie reszta jak pojęcia gospodarki wolnej (*freie Wirtschaft*), czy gospodarki związanej (*gebundene Wirtschaft*) są pojęciami gospodarki światowej (*Weltwirtschaft*) oraz gospodarki narodowej (*Nationalwirtschaft*=*Autarkie*); są to również pojęcia polityczne, gdyż one decydują o politycznym bycie narodu”.

20 VIII Organizowanie handlu z Litwą na nowych zasadach. Podobnie z Polską, Estonią i Łotwą⁸⁸.

9 IX Przygotowania Prus Wschodnich do opracowania 4-letniego planu gospodarczego.

PROBLEMY ADMINISTRACYJNE PRUS WSCHODNICH

R o k 1937

10 II Upaństwowienie kolei żelaznych.

9 III Kontrola obrotu ziemią przechodzi na urzędy starościńskie. Zarządzenie o zabezpieczeniu obszarów przygranicznych. Urzędy starościńskie Prus Wschodnich mają nie dopuszczać do przechodzenia ziemi w ręce polskie (Reichsgesetzblatt, s. 281)⁸⁹.

7 IV Nowa organizacja urzędów gminnych w Prusach Wschodnich.

1 V Szkoły rolnicze Prus Wschodnich przechodzą pod bezpośredni nadzór urzędów starościńskich.

11 V Ocena sytuacji gospodarczej Prus Wschodnich w wyniku przeprowadzonego zamrożenia cen (*Preisstopverordnung* z 26 XI 1936, Reichsgesetzblatt, s. 955).

17 VI Organizacja 25 targów wschodnich (*Ostmesse*) w Królewcu, jako instrumentu nowej polityki gospodarczej w Prusach Wschodnich. Targi wschodnie odbywały się stale między 15—18 sierpnia.

20 VIII Administracja Prus Wschodnich przygotowuje się do wielkich inwestycji przemysłowych oraz do rozbudowy urzędów wojskowych⁹⁰.

22 VIII Opracowanie nowych wytycznych przebudowy rolnictwa w Prusach Wschodnich. Pomoc kredytowa dla rolnictwa.

OSADNICTWO W PRUSACH WSCHODNICH

25 XI Plan rozwoju osadnictwa wiejskiego i miejskiego w Prusach Wschodnich. Przygotowania do realizacji ustawy o osadach (*Reichsheimstättengesetz*).

27 XI Organizacja osadnictwa robotniczego (*Arbeiterwohnstätten*). Plan rozbudowy osadnictwa dla robotników rolnych.

12 XII Plan rozbudowy osiedli mieszkaniowych w miastach Prus Wschodnich⁹¹.

⁸⁸ WAO XXX/12-77 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 20 VIII 1936: „Należy przygotować się już na przedpolu Prus Wschodnich, przez włączenie niemieckiej polityki handlowej, do obrony Europy Środkowej przed parciem Wschodu (Związku Radzieckiego — uwaga T.G.). Stąd Prusy Wschodnie muszą być do tej obrony przygotowane, muszą utrwalić system gospodarki narodowej (autarkii). Zagadnienie to z całą wyrazistością się uzewnętrzni w razie wojny, kiedy gospodarka narodowa będzie decydowała o potęgze militarnej państw i tym samym o jego możliwościach wojskowych”.

⁸⁹ WAO XXX/11-12 pismo rejencji olsztyńskiej z 9 III 1937: „Akcja osadnicza, cały wysiłek państwa włożony w nią, przepada z tego powodu, że w Prusach Wschodnich bardzo wielka liczba osad przechodzi z rąk do rąk. Zauważać się daje nawet pewna spekulacja ziemią. To zjawisko należy zdecydowanie zwalczać. Stąd ustalono zasady ścisłej współpracy administracji rolnej Prus Wschodnich z Powiernikiem Pracy (*Reichstreuhänder der Arbeit für das Wirtschaftsgebiet Ostpreussen*)”.

⁹⁰ WAO VIII/7-721 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 20 VIII 1937. Podkreślono, że „dla ustalenia potrzeb wojskowych w gospodarce prowincji ustalono w Królewcu instytucję tzw. kierownika gospodarki wojennej” (*Wehrwirtschaftsführer*).

⁹¹ WAO VIII/8-21 pismo rejencji olsztyńskiej z 12 XII 1937: „Podstawą całej polityki osadniczej narodowych socjalistów jest uwolnienie gospodarstwa chłop-

ADMINISTRACJA PROWINCJI

Rok 1938

30 I Koncentracja władzy w ręku naczelnego prezesa prowincji i gauleitera w myśl „zasady wodzowskiej” (*Führerprinzip*). Zmiany w administracji Prus Wschodnich.

4 II Rozszerzenie wpływu naczelnego prezesa Prus Wschodnich na sprawy woj-skowe oraz gospodarcze.

6 II Zaostrzenie przepisów meldunkowych w Prusach Wschodnich.

17 II Rozszerzenie wpływu partii nazistowskiej na tok urzędowania administra-cji państwowej prowincji. Ścisłe połączenie zadań policyjnych z aparatem policji wewnętrznej partii (SS)⁹².

9 IV Reorganizacja administracji gospodarczej w Prusach Wschodnich.

16 VI Zapoczątkowanie nowej akcji oddłużeniowej przez wschodniopruską admi-nistrację rolną.

18 VII Organizacja administracji zajmującej się kształtowaniem rynku pracy na terenie Prus Wschodnich. Sprawy braku rąk do pracy⁹³.

KWESTIA POLSKA I LITEWSKA

13 III Nasilenie walki narodowościowej na terenie Prus Wschodnich.

19 V Władze królewieckie łączą kwestię polską w Prusach Wschodnich z kwe-stią gdańską oraz kwestią litewską.

12 X Akcja zmian nazw miejscowości oraz imion i nazwisk osobowych w Pru-sach Wschodnich. Wykonanie zarządzenia naczelnego prezesa prowincji z 7 X 1936; z 25 XI 1936⁹⁴.

1 XI Nasilenie akcji niemieckiej w Kłajpedzie.

17 XI Sprawa pomnika Borussia w Kłajpedzie.

2 XII Ustąpienie gubernatora okręgu kłajpedzkiego Kubiliusa.

11 XII Wybory w Kłajpedzie.

skiego z kapitalistycznych więzów oraz uniezależnienie cen produktów rolnych od liberalistycznej gry sił popytu. Środkiem tym ma być ordynacja rynkowa (*Markt-ordnung*). Prawidłowy rozwój sił zależny jest jednak również od sytuacji w mieście. Problemem najważniejszym jest rozwiązanie trudności mieszkaniowych w mia-stach. Spółdzielczy ruch budowy mieszkań jest formą najbardziej odpowiednią⁹⁵.

⁹² WAPO VIII/7-5 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 II 1938. Uzasadnienie tych posunięć było następujące: „W zasadzie policja nie może ingerować bez podstaw prawnych w wolność osobistą oraz własność obywatela. Z drugiej jednak strony dla każdego przypadku nie można ustalać odpowiednich praw. Możliwości zagro-żenia są tak liczne i różnorodne, iż podanie szczegółowych praw jest niemożliwe do przeprowadzenia. Ustala się więc ogólne pełnomocnictwo (*Generalvollmacht*) oparte na prawie pisanim i prawie zwyczajowym. Policja nasza jest zorgani-zowana pod następującymi punktami widzenia — administracyjnym, sądowym, pre-wencyjnym i represyjnym. Ogólną policją jest policja bezpieczeństwa, natomiast policja specjalna to policja administracyjna”. (*Allgemeine- oder Sicherheits- und besondere- oder Verwaltungspolizei*).

⁹³ WAPO VIII/7-37 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 18 VII 1938. Erygowanie urzędu Powiernika Pracy.

⁹⁴ WAPO IX/3-A/27 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 25 XI 1936 podkreślało, że zakres tej akcji obejmować ma zgermanizowanie wszystkich nazw topograficznych (miejscowości, części miejscowości, poszczególnych osad czy ma-jątków), nazw jezior, rzek i innych zbiorników wodnych, oznaczeń kartograficznych wszelkiego rodzaju, oznaczeń katastralnych łącznie z oznaczeniami parcel admini-stracji leśnej oraz urzędów ksiąg gruntowych.

12 XII Utworzenie na terenie Prus Wschodnich Kłajpedzkiej Policji Pomocniczej (niemieckiej).

30 XII Rozwiązanie litewskiej policji państwowej w Kłajpedzie⁹⁵. Organizacja Niemców Kłajpedzkich wzorcem dla Związku Niemców w Polsce.

Układ kroniki począwszy od 1939 r. będzie chronologiczny bez podziału na grupy rzeczowe. Przebieg wydarzeń na terenie Prus Wschodnich toczył się tak szybko, że wypośrodkowanie grup rzeczowych jest stosunkowo trudne. Całe życie prowincji podporządkowano celom wojennym⁹⁶.

Rok 1939

15 III Organizowanie w Prusach Wschodnich demonstracji przeciwko Czechosłowacji oraz popierających utworzenie protektoratu Czech i Moraw.

22 III Obszar Kłajpedy włączony do Niemiec (Prus Wschodnich). Opracowanie programu gospodarczego mającego włączyć Kłajpedę w system gospodarczy Prus Wschodnich⁹⁷.

28 IV Przemówienie Hitlera w Parlamencie Rzeszy w odpowiedzi na orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych. Hitler odrzuca umowę morską (*Flottenabkommen*) z Anglią, żąda przyłączenia Gdańska oraz autostrady przez Pomorze Polskie. Nasilenie nadzoru policyjnego nad ludnością polską w Prusach Wschodnich. Przeprowadzone liczne aresztowania Polaków w szczególności w powiecie reszelskim (akcja kierownika wydziału spraw wewnętrznych w Biskupcu Altmeyera).

17 V Spis ludności (wyniki w poszczególnych oredownikach powiatowych) na terenie Prus Wschodnich. Gestapo dodatkowo aresztowało kilku Polaków, uzasadniając to koniecznością zapewnienia prawidłowego i spokojnego przebiegu spisu.

23 V Częściowe zwolnienie z aresztu prewencyjnego Polaków. Gestapo na skutek poleceń władz berlińskich zatrzymuje w areszcie niektórych wybranych jako zakładników⁹⁸.

3. VII Zmiany personalne w administracji lokalnej (samorządowej) w celu dostosowania tej administracji Prus Wschodnich do potrzeb mobilizacyjnych.

11 VII Narada w Królewcu dotycząca gospodarki Prus Wschodnich, przede wszystkim rolnictwa dla potrzeb wojennych. Przystosowanie lokalnych władz Związku Rolników (*Bauernschaften*) do organizacji mobilizacji oraz gospodarki wojennej w Prusach Wschodnich.

31 VII Organizowanie we wszystkich powiatach Prus Wschodnich narad władz

⁹⁵ WAPO X/6-A/3 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 30 XII 1938 podkreślało, że „zjednoczenie ruchu niemieckiego na obszarze kłajpedzkim dla wspólnej akcji politycznej jest przykładem dla działaczy niemieckich w Polsce, którzy przedstawili polskiemu premierowi 1 IX 1938 statut erygowanego Związku Niemców w Polsce (*Bund der Deutschen in Polen*).

⁹⁶ WAPO VIII/8-A/2. Kronika wojenna powiatu reszelskiego. Znajdujące się w Archiwum Federalnym w Koblencji kroniki innych powiatów Prus Wschodnich są bardzo dobrą ilustracją pracy administracji terenowej i lokalnej w centralistycznie zorganizowanej administracji nazistowskiej. Są one także dobrym przewodnikiem po zasobie aktowym administracji nazistowskiej, której biurowość i zarząd aktami pozostawiał wiele do życzenia. Administracja nazistowska (zawodowo nie przygotowani urzędnicy nazistowscy) nie umiała sobie poradzić z masowością akt i informacji totalistycznego państwa. W wyniku wzrastał nieporządek w zasobie aktowym administracji oraz znaczne zahamowanie w sprawności samej administracji.

⁹⁷ WAPO VIII/7-321 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 28 III 1939.

⁹⁸ WAPO IX/3-A/237 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 23 V 1939. Gestapo przygotowywało się do generalnego zlikwidowania polskiego życia społeczno-politycznego na terenie Prus Wschodnich w dniu 4 IX 1939.

i kierowników urzędów dla omówienia polityki wojennej. Przygotowania na wypadek wkroczenia wojsk polskich do pogranicznych powiatów Prus Wschodnich.

17 VIII Mobilizacja na terenie Prus Wschodnich. Obejmuje również urzędników władz państwowych (landratur). Zbiórka urzędników państwowych zmobilizowanych w poszczególnych miastach powiatowych.

21 VIII Rozkaz spalenia wszystkich dotychczasowych kart żywnościowych w Prusach Wschodnich z uwagi na przeprowadzenie nowego racjonowania żywności i zaopatrzenia ludności na wypadek wojny. Przez pograniczne powiaty Prus Wschodnich rozpoczęło się przesuwanie wojsk. Zakaz umieszczania w prasie jakichkolwiek informacji o przesuwaniu wojsk (telefoniczny rozkaz z Olsztyna).

22 VIII Paczki z nowymi kartami żywnościowymi i zaopatrzeniowymi żandarmeria rozwozi po miastach Prus Wschodnich⁹⁹.

23 VIII Przygotowania do manifestacji tannenberskiej w Olsztynku. Władze powiatowe rozprowadzają bilety kolejowe do Olsztynka.

24 VIII godz. 15³⁰. Minister Ribbentrop omawia w Królewcu znaczenie zawartego w Moskwie paktu o nieagresji.

Godz. 17. Organizowanie na terenach powiatów południowych Prus Wschodnich ćwiczeń obrony przeciwlotniczej. Dowódca Obrony Przeciwlotniczej Rzeszy wizytuje powiaty: ostródzki, olsztyński, reszelski i szczycieński.

25 VIII godz. 5⁴⁵. Oddziały wojskowe opuszczają koszary i miasta przygraniczne i zajmują pozycje wyjściowe dla uderzenia na Polskę.

Godz. 6. Na terenach powiatów przygranicznych Prus Wschodnich rozpoczęła się rekwizycja wojskowa koni oraz pojazdów mechanicznych.

Godz. 12²⁰. Rejencja Olsztyńska (dr Beilage) poleca wszystkim powiatom przestać do Olsztyna samochody dla przewiezienia ważnych akt dla władz powiatowych (wykonanie do godz. 22). Dalej zarządza ostre pogotowie wszystkich sztafet władz powiatowych. W powiecie olsztyńskim, ostródzkim, reszelskim, szczycieńskim, nidzickim, piskim oraz etckim już od godz. 17³⁰ obowiązuje godzina policyjna.

Od godz. 22 Prusy Wschodnie (część południowa) ogłoszono za teren operacyjny wojska, a władzę zwierzchnią na tym terenie przejęły władze wojskowe. Kurierzy władz powiatowych skoncentrowani w landraturach (rekwizycja samochodów osobowych dla tych kurierów).

Godz. 18. Wprowadzenie dyżurów nocnych w landraturach i urzędach powiatów południowych Prus Wschodnich. Rozkaz telefoniczny dotyczący rozpoczęcia akcji wojennej na 26 VIII godzina 6 (treść telefonu: *Sonnenschein 26 VIII 6 Uhr, unter keinen Umständen früher*). Równoczesne rozplakatowanie zarządzeń wojskowych o wyznaczeniu obszaru operacyjnego.

Godz. 21. W Rejencji Olsztyńskiej przeprowadza się naradę dotyczącą postępowania z polskimi nauczycielami. Władze wojskowe radzą wstrzymać się z aresztowaniami oraz z ewentualnym powołaniem polskich działaczy do wojska na kilka jeszcze dni.

Godz. 23³⁰. Nakaz aresztowania polskich nauczycieli¹⁰⁰.

26 VIII godz. 2. Przygotowania do akcji wojennej na godz. 6. Polecenie telefoniczne zastosowania się do nowych przepisów o pomocy rodzinnej (*Familienunterstützung*) dla członków rodzin powołanych do wojska.

⁹⁹ WAPO XXX/14-765 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 22 VIII 1939. Ustalenie nowych (zmniejszonych) racji żywnościowych.

¹⁰⁰ WAPO VIII/8-A/2 k. 3 polecenie telefoniczne gestapo w Królewcu.

Godz. 5¹⁵. Odwołanie akcji na godzinę 6 (do jednego oddziału odwołanie nie dotarło i z terenu powiatu piskiego oddział niemiecki wkroczył do Polski).

Godz. 6³⁰. Odwołanie ostrego pogotowia kurierów urzędów powiatowych.

Godz. 7¹². Odwołanie uroczystości tannenberskich w Olsztynku.

Godz. 9. Organizowanie punktów meldunkowych dla ochotników do wojska. Oddziały wojskowe otrzymały rozkaz ostrego pogotowia (*X-Fall*). W myśl zarządzeń *X-Fall* dla większych jednostek wojskowych wyznaczono dzień 26 VIII. Dzień ten nie obowiązuje władz cywilnych.

Godz. 9³⁰. Organizowanie na terenach powiatów Prus Wschodnich wojennych urzędów gospodarczych (*Wirtschaftsämter*).

Godz. 19. Telefoniczny rozkaz ogłoszenia w Prusach Wschodnich, iż cała prowincja jest uznana za teren operacyjny. Cała władza zwierzchnia nad tym obszarem przeszła w ręce generała von Kuchlera; szefem administracji cywilnej Prus Wschodnich został naczelny prezes E. Koch. Wykonanie zarządzenia do godz. 21. Kurierzy rozwożą plakaty.

Godz. 22. Odwołanie Zjazdu Partynego (*Reichsparteitag*).

27 VIII godz. 2³⁰. Rejencja Olsztyńska (dr Beilage) telefonicznie zawiadamia władze powiatowe, że chleb, mąka żytnia, mąka pszenna, ziemniaki, jaja, kakao nie podlegają obowiązkowi uzyskiwania przydziału (*Bezugscheinpflicht*).

Godz. 3¹⁰. Władze miejskie Prus Wschodnich mają natychmiast wykonać polecenie przygotowania dowodów osobistych w myśl zarządzeń z 25 XI 1937 i 29 IX 1938. Ludność ma otrzymać nowe dowody osobiste. Prace rozpoczęto już w nocy. Organizowanie służby kurierskiej (ostre pogotowie).

Godz. 8⁴⁰. Rozporządzenie o przeprowadzeniu dalszej mobilizacji.

Godz. 10. Telefoniczny rozkaz, że do 28 VIII (poniedziałku) wszystkie towary objęte są nowymi zarządzeniami o racjonowaniu.

Godz. 21. Polecenie z Królewca, by wszystkie powiaty Prus Wschodnich przystąpiły do organizowania urzędów żywnościowych (*Ernährungsämter*) w myśl zarządzenia z 8 IX 1938¹⁰¹.

28 VIII godz. 8. Powiatowe zarządy związku rolników (*Kreisbauernschaften*) mają się przygotować na dzień 29 VIII do pełnej mobilizacji. Kłopoty z przeprowadzeniem sprawnego rozdziału żywności stosownie do nowych racji.

Godz. 14¹⁰. Rejencja Olsztyńska podaje szczegółową strukturę urzędów gospodarczych (*Reichsgesetzblatt*, 27 VII 1939).

Godz. 20³⁵. Przydzielanie towarów tekstylnych oraz skórzanych przekazano gminom (*Reichsgesetzblatt*, s. 1498).

Godz. 21⁴⁵. Zakaz zamykania sklepów żywnościowych.

29 VIII godz. 3³⁰. Zarządzenie dowódcy SS (*Reichsführer SS*) o zakazie nielegalnego kupowania żywności. Akcją utrzymania porządku w rozdziale żywności przekazano partii nazistowskiej.

Godz. 17²⁰. Organizowanie Pomocy Technicznej (*Technische Nothilfe*). Organizowanie ochrony obiektów.

¹⁰¹ WAPO XXX/14-658 pismo rejencji olsztyńskiej z 27 VIII 1939. Równoczesne polecenie przeprowadzenia pełnej mobilizacji dla związków chłopskich (*Kreisbauernschaften*) na terenie Okręgu Wojskowego Olsztyńskiego (*Wehrersatz — Inspektion II Allenstein*). Związki chłopskie (przede wszystkim z terenów wschodnich rejencji olsztyńskiej) miały utrzymywać ścisły kontakt z Intendenturą Armii w Giżycku (*Armeeverpflegungslager*) oraz z Komendanturą Wojskową w Giżycku (*Wehrbezirkskommando*). Całą akcją mobilizacyjną związków chłopskich kierował Wydział Gospodarki Wojennej w Naczelnym Prezydium w Królewcu (*Wehrwirtschaftliche Abteilung Oberpräsidium Königsberg*) i Krajowy Związek Chłopski (*Landesbauernschaft Ostpreussen*).

Godz. 21³⁰. Organizowanie obozów dla uciekinierów niemieckich z Polski (do Biskupca Reszelskiego przybyło między innymi 10 rodzin).

30 VIII godz. 8⁴⁰. Nasilenie ucieczek Niemców z Polski.

31 VIII godz. 7. Organizacja Rady Obrony Rzeszy (*Reichsverteidigungsrat*, *Reichsgesetzblatt*, s. 1565). Przygotowanie szpitali na wypadek wojny. Mobilizacja lekarzy i personelu pielęgniarskiego.

1 IX godz. 1¹⁵. Rozkaz przygotowania do rozlepiania plakatów o ochronie przeciwlotniczej z nadrukiem „1 September 5 Uhr”. Zawieszenie nauki szkolnej w Prusach Wschodnich (ponowne wznowienie 13 IX 1939).

Godz. 7³⁰. Wiadomość o włączeniu Gdańska do Rzeszy. Na terenie Prus Wschodnich wprowadzenie tzw. VPS (*Verstärkter Polizeischutz*).

Godz. 22. Zakaz słuchania zagranicznych stacji radiowych (*Reichsgesetzblatt*, s. 1683).

2 IX godz. 12⁴⁰. Kapitan Mühlenberg żąda przeprowadzenia aresztowań wśród Polaków (między innymi aresztować miano Hahna ze Stanclewa).

3 IX godz. 7¹⁵. Linia kolejowa między Biskupcem Reszelskim a Szczytnem nieczynna. Tory zniszczone. Sabotaż albo polski atak lotniczy. Pociągi na tej trasie nie kursują.

Godz. 15. Dwa alarmy przeciwlotnicze w Biskupcu Reszelskim i Szczytnie. Zestrzelenie niemieckiego samolotu wojskowego przez polskie samoloty. Samolot niemiecki spadł we wsi Bęsia.

4 IX godz. 8³⁰. Nalot polskich samolotów na Biskupiec Reszelski.

Godz. 16. Polecenie w Królewcu dotyczące dalszej rozbudowy schronów przeciwlotniczych.

Godz. 18. Gestapo w całych Prusach Wschodnich przystępuje do przeprowadzenia aresztowań prewencyjnych (*Schutzhaft*), przede wszystkim działaczy polskich, w myśl zarządzeń z 26 V 1939 r.

Godz. 18⁴⁰. Wielbark bombardowany przez polskie samoloty.

Godz. 23—23⁴⁵. Zakończenie akcji aresztowań¹⁰².

5 IX godz. 6⁴⁰. Urzędnicy policyjni z Prus Wschodnich odkomenderowani do Polski. Między innymi żandarmi Jordan i Sawatzki z Biskupca Reszelskiego przeszli do Działdowa.

Godz. 10¹⁵. Aresztowani Polacy z powiatu szczywieńskiego przetransportowani zostali do Biskupca Reszelskiego.

Godz. 20²⁰. Na tereny Prus Wschodnich przychodzą pierwsze pociągi sanitarne z rannymi żołnierzami niemieckimi.

6 IX godz. 7. Gestapo z Olsztyna poleca ściśle nadzorować polską mniejszość narodowościową. Na dalsze aresztowania czekać na zgodę ministra (*Bzl. polnische Minderheit kurz treten*).

Godz. 16³⁰. W Olsztynie zorganizowany obóz dla niemieckich uciekinierów z Polski.

Godz. 23. Zaostrzone przepisy dotyczące postępowania z cudzoziemcami. Obowiązek meldowania w ciągu 24 godzin.

7 IX godz. 15³⁰. Z Prus Wschodnich organizuje się nasilone naloty na Polskę.

8 IX godz. 18. Bombardowanie przez lotnictwo polskie miejscowości Pierwągi (Perwangen) w powiecie reszelskim. Przez Prusy Wschodnie przesuwają się armia pancerna generała Guderiana oraz liczne jednostki zmotoryzowane. Przez Biskupiec Reszelski przejazd trwa 8 godzin.

¹⁰² WAPO IX/3-A/237 zarządzenie gestapo (*Sicherheitsleitstelle*) w Królewcu z 4 IX 1939.

9 IX godz. 11. Burmistrz Biskupca żąda zamknięcia sklepu Polaka Bykowskiego. Landrat reszelski zgadza się¹⁰³.

10 IX Polskie samoloty bombardują okolice Biskupca Reszelskiego.

11 IX Urzędnicy z Prus Wschodnich przesuwani do administracji na ziemiach polskich. Między innymi burmistrz Mahsur z Reszla oraz inspektor Umfeld skierowani do Golubia i Kowalewa.

Godz. 13. Zarządzenie o organizowaniu obozów dla cudzoziemców.

12 IX godz. 9³⁰. Cofnięcie zarządzenia o ogłoszeniu Prus Wschodnich jako obszaru operacyjnego.

13 IX Nowe transporty wojska przez Prusy Wschodnie. Linia kolejowa Iława—Olsztyn—Biskupiec—Ełk na kilka dni zamknięta dla ruchu cywilnego. Landratura w Pieszku organizuje władze administracyjne dla obszarów polskich (wschodnich). Dyrektor biura landratury z Biskupca, Altmeyer, skierowany do Łomży. Zmniejszenie policyjnych sił ochronnych w Prusach Wschodnich oraz zniesienie ochrony obiektów.

15 IX Zniesienie blokady wojskowej na szosie od Kętrzyna—Mragowa—Szczytna—Wielbarka, istniejącej od 4 IX. Aresztowanie nauczyciela polskiego Joachima Kokowskiego (ze Stanlewa) i przewiezienie go do obozu koncentracyjnego¹⁰⁴. Zniesienie blokady wojskowej linii kolejowej Olsztyn—Biskupiec.

16 IX Urzędnicy wschodniopruscy urzędów pracy organizują 30 urzędów pracy na terenach zajętej Polski.

17 IX Spodziewane są oddziały Armii Czerwonej, zajmującej ziemie polskie nad granicami Prus Wschodnich. Uzasadnienie wkroczenia Armii Czerwonej „ochrona mniejszości narodowościowych, gdyż państwo polskie przestało istnieć”.

18 IX Zarządzenie Dowództwa Okręgu Korpusu w Królewcu dotyczące reklamacji od służby wojskowej wszystkich robotników rolnych. Niemiecki samolot myśliwski zestrzelony w lesie pod Klewnem (w powiecie reszelskim).

20 IX Zniesienie zarządzenia o zaciemnianiu miast i osiedli w Prusach Wschodnich. Polacy z Bredynek mający być aresztowani uciekli wraz z komendantem żandarmerii Birkhahnem.

21 IX godz. 16. Zarządzenie telefoniczne z Olsztyna, że w ciągu 24 godzin należy liczyć się z wielkimi transportami wojskowymi, należy więc osiedla i miasta, przez które wojsko będzie przeciągało oświetlić. Urządzenie powitania. Razem z wojskami przybywają Niemcy z Polski.

22 IX Ogłoszenie amnestii dla żołnierzy oraz dla cywilów.

23 IX Kierownicy powiatowych związków rolników (*Kreisbauernführer*) z Prus Wschodnich wyjeżdżają do Polski w celu sprowadzenia robotników polskich do prowincji¹⁰⁵.

24 IX Przez powiaty szczycieński i reszelski w stronę Królewca ciągną wojska niemieckie (jednostki zmotoryzowane).

25 IX Urzędnicy niemieccy (między innymi Altmeyer) powrócili z Łomży, którą zajęła Armia Czerwona. W Iławie zorganizowano oboz dla niemieckich rodzin, które uciekły z Polski. Gestapo konfiskuje „Preussische Zeitung” z artykułem propagującym skierowanie wojsk niemieckich na zachodnich przeciwników (artykuł zatytułowany: *Und jetzt nach dem Westen*). Na teren Prus Wschodnich skierowano

¹⁰³ WAPO VIII/8-A/2 k. 14 polecenie gestapo w Olsztynie z 9 IX 1939.

¹⁰⁴ WAPO VIII/7-358 polecenie gestapo w Olsztynie z 15 IX 1939.

¹⁰⁵ WAPO VIII/7-3 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 5 X 1939 oraz rozkaz Dowództwa Korpusu (*Generalkommando*) z 23 IX 1939.

60 000 polskich jeńców wojennych ze Śląska. Na jeden powiat przypada po 1200 jeńców. Mleko wydawane jest tylko dla dzieci.

26 IX Obóz jeniecki w Stablawkach. Skierowany do niego jest kapitan Mühlenberg.

27 IX Nadzór nad jeńcami wojennymi przez VPS (*Verstärkter Polizeischutz*). 600 jeńców przybyło już do Biskupca Reszelskiego. Rozlokowano ich na boisku sportowym (obok namiotów). Część zakwaterowano w sali gimnastycznej. Minister Ribbentrop oraz gauleiter Forster w Moskwie omawiają sprawy związane z postępowaniem z ludnością polską¹⁰⁶.

28 IX Wprowadzenie nowej kartoteki ludnościowej (*Volkskartei*). Transport polskich jeńców wojennych do Jezioran.

29 IX Okólnik naczelnego prezesa prowincji w sprawie zatrudnienia jeńców wojennych w robotach publicznych, przy budowie w spółdzielniach.

1 X Jeńcy wojenni z Warszawy transportowani są do Prus Wschodnich.

16 X Zakaz posiadania przez polskich jeńców wojennych pieniędzy niemieckich.

18 X Stwierdzenie wśród jeńców polskich zachorowań na tyfus.

21 X Zawiadomienia o decyzji włączenia rejencji ciechanowskiej do Prus Wschodnich (zarządzenie z 8 X 1939 w Reichsgesetzblatt, s. 2041/2057; zarządzenie to wchodzi w życie 26 X).

26 X Celnicy z Nidzicy przejmują posterunki graniczne nowej granicy w rejencji ciechanowskiej. Do Nidzicy przychodzą oddziały VPS, by pilnować starej granicy Prus Wschodnich.

28 X Ujęcie polskich uciekinierów z Bredynek.

1 XI Przekazanie zachodnich powiatów Prus Wschodnich do Prus Zachodnich. Forster w rozmowie z Kochem ustalił, że „po 10 latach Polaków w Prusach Zachodnich nie będzie” (*In 10 Jahren sollen die Polen aus dem Gebiet verschwinden*).

10 XI Żandarmi wschodniopruscy skierowywani na obszary polskie (np. Neumann, Kryak, Lüch).

13 IX Pożar ratusza w Bisztynku.

17 XI Zamierzenie organizowania polskich nabożeństw dla jeńców wojennych w Jezioranach.

18 XI Zakaz polskich nabożeństw w Jezioranach.

22 XI Ujęcie zamachowca na Hitlera (zamach przeprowadzony 8 XI).

28 XI Konferencja landratów w Rejencji Olsztyńskiej na temat gospodarki wojennej Prus Wschodnich.

7 XII Konferencja w gestapo w Olsztynie w sprawie organizowania polskich nabożeństw dla jeńców wojennych.

11 XII Dowódca odcinka SS w Olsztynie (*SS Obersturmführer*) żąda od wszystkich landratów szczegółowych informacji o najważniejszych wydarzeniach.

16 XII Zarządzenie o ogólnym zaciemnieniu (przeciwlotniczym) w Prusach Wschodnich.

20 XII Biskupiec Reszelski (dowódca Ollech) organizuje kolumnę urzędników do Nasielska.

21 XII Cywilni internowani (*Zivilgefangene*) przechodzą w Prusach Wschodnich z gestii dowództwa wojskowego do dyspozycji policji. Gestapo w Olsztynie zażądało sporządzenia listy do 28 XII 1939 r.¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Szczegóły zob. W. Hubatsch, *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939—1945*, Frankfurt n/M 1962, s. 29.

¹⁰⁷ WAPO VIII/7-3 pismo rejencji olsztyńskiej z 21 XII 1939 jako wykonanie zarządzenia Dowództwa Korpusu w Królewcu z 23 IX 1939 w sprawie oddzielenia internowanych osób cywilnych (Polaków) od jeńców wojennych. „Wszyscy cywilni inter-

Rok 1940

4 I Ustalenie przepisów dotyczących zachowania się ludności wobec polskich jeńców wojennych. Z uwagi na przychylną postawę księdza Weina wobec polskich jeńców został on wysiedlony z obszaru Rejencji Olsztyńskiej.

8 I Zamknięcie wielu szkół w Prusach Wschodnich ze względu na brak opału.

9 I Urzędnik landratury reszelskiej (Templin) przeniesiony do Ostrołęki.

12 I Ograniczenia w ruchu pociągów na terenie Prus Wschodnich.

26 I Wysiedlenie Czerwińskiego ze Stryjewa za to, że utrzymuje kontakty z polskimi jeńcami wojennymi.

31 I Ustalenie nowej taryfy dla cywilnych internowanych (*Zivilgefangene*) w myśl zarządzenia z 29 XII 1939 r.

1 II Ludność Stryjewa z sympatią odnosi się do polskich jeńców wojennych.

3 II Pobór do wojska roczników 1908—1909. Konfiskata majątku obywateli niemieckich narodowości żydowskiej. Akcja wysiedlania Żydów z Prus Wschodnich rozpoczęła się od powiatu ostródzkiego. Punktem dowodzenia tą akcją jest Ryn (Śąd Grodzki i więzienie).

8 II Posiedzenie w Naczelnym Prezydium w Królewcu w sprawie postępowania z nieruchomościami żydowskimi.

12 II Zakładanie kartotek ludnościowych (*Volkskartei*) jako dodatkowych środków ewidencji policyjnej. Werbunek do SS.

14 II Konferencja w Rejencji Olsztyńskiej w sprawie działalności urzędów gospodarczych na terenie rejencji i ich roli w gospodarce wojennej Prus Wschodnich.

15 II Podniesienie cen mleka i nabiątu (*Reichsgesetzblatt*, s. 422).

16 II Przejmowanie akt wydziałów powiatowych przez registry urzędów landrackich. Akta przedsiębiorstw przesunięto do registry policyjnej (502).

1 III Jednostki Służby Pracy (*Reichsarbeitsdienst*) z Prus Wschodnich przechodzą do Poznania.

2 III Nowy kierownik gestapo w Olsztynie dr Altenloh.

8 III Transporty polskich robotników na roboty przymusowe docierają do poszczególnych miast powiatowych prowincji (około 40 na każdy powiat)¹⁰⁸.

12 III Szkoły w Prusach Wschodnich zamknięte (do ferii wielkanocnych) z powodu braku opału.

13 III Kolejne transporty polskich robotników na roboty przymusowe (przecięt- nie po 110 na powiat). Narada w Rejencji Olsztyńskiej z Kierownictwem Związku

nowani tak zdolni do służby wojskowej, jaki i niezdolni do służby narodowości polskiej oraz żydowskiej mają być odtransportowani na obszary na wschód od Narwi¹⁰⁹. Chodziło tu tak o obywateli państwa polskiego, jak i o ludność polską posiadającą obywatelstwo niemieckie. Dlatego żądano od internowanych osób cywilnych złożenia oświadczenia, że emigrują oni dobrowolnie i nie roszczą żadnych pretensji do państwa niemieckiego. Internowani cywilni nie mogli być zwolnieni z obozów jenieckich, jeśli wdrożone były przeciwko nim postępowania karne. Na 27 IX 1939 przygotowano transport internowanych ze Stablaku do Grabowa (4500 osób), z Olsztyńska do Grabowa (2200 osób), z Kętrzyna do Grabowa (1800 osób) oraz z Susza do Grabowa (1200 osób). Podkreślano jednakże, że „zwalnianie polskich jeńców wojennych uzależnione jest od sytuacji gospodarczej. Gauleiterzy mają prawo wnioskowania w sprawie zwalniania z niewoli jenieckiej”¹¹⁰.

¹⁰⁸ WAPO VIII/7-39 informacja Naczelnego Prezydium Prus Wschodnich z 8 III 1940. Rozlokowanie polskich robotników na pracach przymusowych miało być uzgodnione z rozlokowaniem polskich jeńców wojennych, przeprowadzonym przez władze wojskowe 5 X 1939. Ustalono funkcje strażnicze dla poszczególnych oddziałów wojskowych na obszary prac jenieckich: Biskupiec-Szczytno, Giżycko-Ełk, Tyłża-Kłajpeda, Królewiec-Rybak, obozy jenieckie w Suszu, Stablawkach, Olsztyńku, Kętrzynie oraz obszar Welawa-Labiawa.

Rolników w sprawie dalszych transportów polskich robotników z rejencji ciechanowskiej (po Wielkiejnocy ma przybyć przeciętnie po 700 robotników na każdy powiat).

16 III Na terenach powiatów reszelskiego, olsztyńskiego, szczycieńskiego, mągowskiego i piskiego gestapo stwierdziło w ciągu nocy masowe rozprowadzanie polskich ulotek antyniemieckich. Ulotki stwierdzono również wśród polskich robotników leśnych. Kierownik organizacyjny NSDAP (*Gau-Organisations Leiter*) Dargel polecił jako środek represyjny przeprowadzenie aresztowań wśród polskich działaczy mniejszości polskiej w Prusach Wschodnich. Przepuszcza się, że ulotki te rozrzucono albo z samolotu albo balonem¹⁰⁹.

18 III Konferencja w Królewcu w sprawie przeprowadzenia ewidencji obywateli polskich pochodzących z terenów polskich wcielonych do Rzeszy. Akcja ma być wstępem do przyznawania zaświadczeń o przynależności państwowej niemieckiej na terenach wcielonych do Rzeszy. Dalsze szczegóły w zarządzeniu ministerialnym z 29 III 1940 (*Ministerial Blatt f. Innere Verwaltung*, s. 783)¹¹⁰.

19 III W Biskupcu Reszelskim kierownictwo placówki Służby Bezpieczeństwa (*Aussenstelle vom Sicherheitsdienst*) przejął Oberscharführer Weiss.

21 III Konferencja w Służbie Bezpieczeństwa w Królewcu w sprawie nadzoru policyjnego nad wyznaniem (szczególnie nad Kościołem katolickim).

2 IV Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przynosi znaczną liczbę urzędników z Prus Wschodnich do rejencji ciechanowskiej (m.in. z Biskupca Bachnera).

4 IV Kolejne transporty polskich robotników na roboty przymusowe (na poszczególne powiaty przydzielono po 30 robotników). Nowe zarządzenie o postępowaniu z polskimi robotnikami na pracach przymusowych¹¹¹.

11 IV Transporty polskich robotników na roboty przymusowe w Prusach Wschodnich (przeciętnie po 650 robotników na jeden powiat). Transporty te obejmują robotników w wieku 16—45 lat.

16 IV Pobór do wojska roczników 1904—1905. Zarządzenie władz Prus Wschodnich o przygotowaniach do obrony przeciwlotniczej.

17 IV Gestapo w Olsztynie (radca kryminalny Friedel) ustala wytyczne postępowania z polskimi robotnikami będącymi na robotach przymusowych.

18 IV Konferencja landratów w Rejencji Olsztyńskiej w sprawie postępowania z polskimi robotnikami.

¹⁰⁹ WAPO VIII/7-381 informacja Naczelnego Prezydium Prus Wschodnich z 16 III 1940.

¹¹⁰ WAPO VIII/7-3 polecenie Naczelnego Dowództwa Wojskowego (*Ober-Kommando der Wehrmacht*) z 17 V 1940 polecało zakończyć akcję germanizacyjną w obozach jenieckich (*Volksdeutschen Aktion*) do 15 V 1940 r. Po tym terminie uznano, iż zwalnianie jeńców wojennych „może nastąpić tylko na żądanie Generalnego Gubernatora (w Krakowie), namiestników oraz naczelnych przesów”.

¹¹¹ WAPO VIII/7-114 informacja landrata ostródzkiego z 4 IV 1940 r. Przypominano o poleceniach prezesa rejencji olsztyńskiej, gestapo w Olsztynie oraz Komórki Kontrwywiadu Dowództwa Korpusu, iż „mimo informacji prasowej i mimo już udzielonych kar, ludność cywilna nie utrzymuje należytego dystansu wobec jeńców cywilnych, jak i wojennych. Nie respektuje się zarządzeń naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 30 XII 1939 (*Amtsblatt Allenstein*, 1940, nr 2 i nr 4). Jeśli stosunek ludności się nie poprawi, wówczas cofnie się jeńców z pracy, a pracodawcę ukarze” (WAPO VIII/7-3 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 18 I 1940). Tak samo zwracano uwagę, że księża katolicy odprawiają nielegalnie nabożeństwa dla polskich jeńców, że należy stosować się do poleceń komórki wywiadowczej Dowództwa Korpusu z 24 II 1940, iż obowiązują ludność cywilną następujące zasady postępowania w stosunku do polskich jeńców: konieczna nieufność, milczenie i baczność, rezerwa w zachowaniu się.

24 IV Żandarmeria konfiskuje samochody osobowe będące własnością Polaków obywateli niemieckich (między innymi Preschowi z Bredynek).

30 IV Nowa partia urzędników niemieckich z Prus Wschodnich przeniesiona do Rejencji Ciechanowskiej (między innymi Widholt — poprzednio nazywał się Widolski, do Ostrołęki). Rozdział znaków rozpoznawczych dla polskich robotników na pracach przymusowych. Zarządzenia dotyczące polskich robotników i regulujące ich obowiązki¹¹².

6 V Jan Presch z Bredynek protestuje przeciwko rekwizycji samochodu osobowego, który jest własnością jego brata, będącego nauczycielem w szkole polskiej.

7 V Komisarz kryminalny (gestapo) w Olsztynie Reliess podaje zasady przekazywania polskich robotników na pracach przymusowych do obozu koncentracyjnego w Działdowie. Zakładanie nowych kart ewidencyjnych robotników polskich w Prusach Wschodnich.

12 V Organizacja ustalonej opieki nad rodzinami (*Familienunterhalt*).

6 VI Gauleiter E. Koch przeprowadza lustrację powiatu reszelskiego.

11 VI Zarządzenie o kontroli poczty przychodzącej i wychodzącej od polskich robotników na robotach przymusowych w Prusach Wschodnich.

16 VI Pobór do wojska w Prusach Wschodnich.

25 VI Właściciele hoteli w Prusach Wschodnich przejmują hotele na terenie miast rejencji ciechanowskiej (np. Weiss z Biskupca Reszelskiego hotel w Pułtuku).

28 VI W myśl zarządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Ministerialblatt, s. 1204) należy wstrzymać wydawanie urzędowych gazet powiatu, z wyjątkiem tych powiatów, w których inne gazety nie wychodzą regularnie.

1 VII Podpalenie dwu stogów słomy w Biskupcu. Podejrzanie, że podpalili je polscy robotnicy.

3 VII W myśl zarządzenia naczelnego prezesa prowincji polscy jeńcy wojenni mają być usunięci z powiatów mieszanych narodowościowo (*doppelsprachige Kreise und Kreisstellen*). Z Biskupca Reszelskiego odchodzi transport 600 polskich jeńców wojennych. Na ich miejsce na południe przychodzi 1000 jeńców francuskich. Większość tych jeńców przeznaczona jest do pracy na roli. Część pozostała w Biskupcu, część (90) przesunięta została do Reszla do wyrębu drzew zmarzniętych w ciągu ubiegłej zimy.

11 VII Obchody rocznicy (20-lecia) plebiscytu.

15 VII Urzędników z Prus Wschodnich deleguje się do Rejencji Łódzkiej (*Regierungsbezirk Litzmannstadt*), np. Meisera z Biskupca.

20 VII Planowane nabożeństwa dla polskich robotników na robotach przymusowych przez księdza Zagermanna mogą się odbywać za zgodą gestapo w myśl zarządzenia z 19 VI 1940. Niemniej nie mogą się odbywać w języku polskim.

23 VII Nowy podział kompetencji terytorialnej urzędów wodnych (*Wasserwirtschaftsämter*).

25 VII Radca rejencyjny Eberhardt obejmuje kierownictwo Izby Skarbowej w Ciechanowie.

30 VII Przepisy dotyczące zatrudnienia i prac jeńców wojennych w gospodarce wodnej.

1 VIII Nowe transporty jeńców francuskich do Prus Wschodnich. Na każdy powiat przydziela się po 400 jeńców.

3 VIII Przegrupowania wojsk niemieckich z Francji do Prus Wschodnich. Trudności w zakwaterowaniu (na każdy powiat przydzielono około 4 000 żołnierzy).

¹¹² WAPO VIII/8-A/2, k. 57 polecenie policyjne z 30 IV 1940.

4 VIII Pobór do wojska roczników 1900—1903.

10 VIII Otwarcie Targów Wschodnich w Królewcu¹¹³.

7 IX Masowe ucieczki polskich robotników. Nowe transporty wojska niemieckiego z zachodu do Prus Wschodnich. Powiat reszelski nie posiada już więcej miejsca na kwaterek wojska.

12 IX Konferencja w Rejencji Olsztyńskiej w sprawie katastrofalnego braku węgla w Prusach Wschodnich. Polscy robotnicy otrzymali karty przydziałowe na odzież.

18 IX Ludność wyraża publicznie swe niezadowolenie z powodu braku opału.

22 IX Nowe wielkie transporty wojska niemieckiego z zachodu do Prus Wschodnich. Przygotowywane kwatery. Przychodzą przede wszystkim oddziały pancerne.

30 IX Kolejne transporty oddziałów pancernych. Ich zakwaterowanie w Prusach Wschodnich.

1 X Rekwizycja wojskowa koni (nawet chorych). Zalecenie pełniejszego stosowania zaciemnienia.

2 X Transporty wojsk saperkich z zachodu do Prus Wschodnich. Powiat mórski nie posiada już możliwości zakwaterowania.

7 X Urzędnik (sekretarz) landratury w Biskupcu Elias został inspektorem obozu jenieckiego w Stablacku.

10 X Nowa mobilizacja i powoływanie do służby wojskowej w Prusach Wschodnich.

15 X Ograniczenie ruchu ziemią (kupna i sprzedaży) w myśl zarządzenia dotyczącego zabezpieczenia granic Rzeszy. We wszystkich powiatach przygranicznych Prus Wschodnich sprzedaż ziemi nastąpić tylko po uzyskaniu zgody landrata. Prezes Rejencji Olsztyńskiej przeprowadza w Bisztynku lustrację spalonego ratusza w celu podjęcia decyzji jego odbudowania.

17 X Zniesienie obowiązku uzyskiwania przepustek do wyjazdu do Prus Zachodnich dla osób podróżujących z Prus Wschodnich. Ludność miast otrzymuje na opał tylko torf zamiast węgla.

18 X Rekwizycja koni dla wojska. Nowe liczne transporty wojska przesuwanego z zachodu do Prus Wschodnich. Nowe racjonowanie żywności.

21 X Inspektor szkolny z Biskupca Reszelskiego Köberle oddelegowany do rejencji ciechanowskiej dla zorganizowania szkół rolniczych. Narada w Królewcu w sprawie zatrudniania jeńców wojennych. Znaczna bowiem liczba powiatów Prus Wschodnich nie posiada już możliwości zatrudnienia z uwagi na wstrzymanie wszelkich robót budowlanych. Np. z powiatu reszelskiego wielu jeńców wojennych należy przesunąć na inne tereny do pracy¹¹⁴. Przygotowania do poboru do wojska rocznika 1922 (Kreisblatt Rössel, s. 132).

22 X Powiaty olsztyński, reszelski, mragowski, elcki, giżycki przygotowują się do rychłego przyjęcia na kwaterek znacznej liczby wojska przesuwanego z zachodu.

¹¹³ WAPO VIII/7-411 informacja Naczelnego Prezydium Prus Wschodnich z 10 VIII 1940 r. Podano, że „w nowej sytuacji politycznej w Europie Środkowowschodniej rola Targów Wschodnich powinna znacznie wzrosnąć”.

¹¹⁴ WAPO VIII/7-3 pismo Ministerstwa Wyżywienia do Naczelnego Dowództwa Wojskowego (OKW) z 11 I 1940. Uznano, iż jeńcami wojennymi są tylko ci, którzy odmówili przejścia do grupy robotników cywilnych, oficerowie, podoficerowie, żołnierze zawodowi, inteligencja lub politycznie niepewni. „Dalsze więc zwalnianie jeńców wojennych byłoby niewskazane wobec tych, co przeszli do pracy jako robotnicy cywilni”.

23 X Zarządzenie w sprawie przejścia przez Prusy Wschodnie repatriantów niemieckich z Litwy (*Litauen — Umsiedlung*). Miasta powiatowe mają dostarczyć przeciętnie po 50 wolnych mieszkań.

25 X Sierocińce Prus Wschodnich (m.in. *Provinzial-Erziehungsheim* w Reszlu) przejmują dzieci z bombardowanego Berlina i Hamburga. Ludność jest niezadowolona, iż wojsko nie dostarcza węgla za kwaterunek. Mężczyźni nie przychodzą na ćwiczenia wojskowe SA. Polecenie karania mandatami pieniężnymi na rzecz NSV.

28 X Polak August Bykowski z Biskupca Reszelskiego prosi o zezwolenie na powrót do Biskupca. Władze odmówiły. Konfiskata nieruchomości Bykowskiego (wartość nieruchomości oceniono na 23 900 marek).

30 X Stwierdzone zrzuły spadochroniarzy angielskich w lasach koło Reszla (*Labucher Forst*). Delegowanie urzędników z Prus Wschodnich (m.in. Sino, dawniej Zinowczyk) do Płocka. Obozy młodzieży hitlerowskiej przeznacza się dla dzieci z Berlina, ewakuowanych z uwagi na możliwość bombardowań.

1 XI Rekwizycja samochodów dla wojska. Pułkownik żandarmerii Krause delegowany na komendanta żandarmerii w rejencji ciechanowskiej (*Ministerialblatt d.I.Ver.*, s. 2010). Powiat reszelski przejmuje kobiety ewakuowane z Cuxhafen bombardowanego przez lotnictwo angielskie.

3 XI Nowe transporty wojskowe z zachodu do Prus Wschodnich. Wojsko nie dostarcza węgla na kwaterunek prywatny, a reguluje należność w gotówce (*Kreisblatt Rössel*, s. 135). Wzmoczone ucieczki jeńców wojennych. Szkoły zajęte na kwaterunek wojskowy. Przesuwanie wojsk pancernych spowodowało zniszczenie dróg. Jeńcy wojenni naprawiają drogi. Nakaz E. Kocha zaprzestania na terenie Warmii stosowania otwartej walki religijnej¹¹⁵.

7 XI Repatriantów niemieckich z Łotwy i Estonii ma przejąć prowincja wschodniopruska, gdyż repatrianci zgrupowani w Poznaniu są niezadowoleni (*Die Baltendeutschen sind in Posen sehr anspruchsvoll*). Konferencja landratów w Olsztynie w sprawie trudności gospodarczych prowincji.

8 XI Nowe transporty wojska z zachodu.

11 XI Oddelegowanie pracowników wymiaru sprawiedliwości z Prus Wschodnich do rejencji ciechanowskiej (np. sekretarza sądu Widorskiego jako komornika sądowego do Płocka).

16 XI Kuria fromborska organizuje nabożeństwa dla jeńców francuskich.

19 XI Gestapo sporządza listy duchownych.

22 XI Nakaz przygotowania kwaterunków w Prusach Wschodnich dla nowych transportów wojskowych.

7 XII Himmler konferuje w Królewcu z E. Kochem.

13 XII Znaczną część polskich jeńców wojennych zwalnia się na terenie Prus Wschodnich i ujmuje się ich jako robotników cywilnych. Landraty przeprowadzają ich ewidencję.

19 XII E. Koch eryguje Fundację dla Rodzin Poległych (*Patenversicherungen Erich Kochstiftung*)¹¹⁶.

Rok 1941

7 I Mieszkaniec powiatu reszelskiego Behnke zamierza się żenić z Polką, robotnicą na pracach przymusowych. Władze wydały zakaz (w myśl zarządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, *Ministerialblatt*, s. 2385) z 25 XI 1939 r.

¹¹⁵ WAPO XXX/11-25 pismo Naczelnego Prezydium Prus Wschodnich z 19 XII 1940.

¹¹⁶ WAPO XXX/2-5 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 20 XII 1940.

5 II Przygotowania do masowych kwater dla wojska przesuwanego z zachodu do Prus Wschodnich. Wszystkie możliwe sale (nawet sale parafialne) przygotowywane do przyjęcia wojska na kwaterunek. Organizowanie miejsc postoju dla pojazdów wojskowych. Oddziały pancerne przesuwiają się z zachodnich części Prus Wschodnich do wschodnich części.

12 II Nowe przepisy dotyczące obrony przeciwlotniczej w Prusach Wschodnich.

14 II Nowa organizacja policji w Prusach Wschodnich. Zamknięcie szkół na przeciąg jednego tygodnia z powodu braku opału.

25 II Dodatkowy pobór do wojska na terenie Prus Wschodnich.

26 II Dziekan reszelski Wedig organizuje dla polskich robotników nabożeństwa. Nabożeństwa polskich robotników muszą być meldowane w gestapo. Nabożeństwa dla jeńców francuskich nie są meldowane w gestapo.

1 III Wysiedlenie z reencji olsztyńskiej żony rolnika Königsmanna oraz obłożenie aresztem jego majątku. Zarządzenie, iż czasopisma kościelne nie mogą być kolportowane przez duchownych. Zamówienia mogą wpływać tylko przez pocztę oraz w księgarniach.

2 III Zmniejszenie obciążeń podatkowych dla Prus Wschodnich w myśl 2. *Ost-Steuerhilfe-Verordnung* z 20 II 1941 (Reichsgebl., s. 109). Podatek gruntowy obniżony do 5%¹¹⁷.

4 III Przejściowy kwaterunek repatriantów niemieckich z Rygi. Później mają oni być przesunięci z Prus Wschodnich do Poznania.

6 III Konferencja Związku Rolników w Królewcu dotyczyła przygotowań rolnictwa wschodniopruskiego do prac polowych na wiosnę.

10 III Ograniczenie ruchu kolejowego ze względu na transporty wojskowe.

11 III Dodatkowy pobór do wojska w Prusach Wschodnich.

12 III Wprowadzenie książek pracy (*Arbeitsbücher*).

14 III Szczegółowy plan kwaterunku wojska mającego być w najbliższych dniach rozlokowanego na obszarze od Srokowa do Barczewa. Organizowanie alarmów przeciwlotniczych. Od 18 III władze wszystkich powiatów Prus Wschodnich mają być przygotowane na bardzo wielkie nasilenie zapotrzebowania na kwaterunek wojskowy. Ogłoszenie stanu kryzysowego w rolnictwie wschodniopruskim.

17 III Pobór do oddziałów wojskowych SS (*Waffen SS*).

18 III W Królewcu rozpoczął się kurs tłumaczy języka polskiego, rosyjskiego i łotewskiego. Nakaz, by wszystkie pomieszczenia szkolne przeznaczyć na potrzeby wojska. Zamknięcie wszystkich szkół wiejskich dla potrzeb nauki ze względu na potrzeby wojska. Rekwizycja wszystkich pojazdów mechanicznych dla potrzeb wojska.

20 III Przesuwanie się wojsk pancernych na wschodnie tereny Prus Wschodnich. Obniżenie komornego w Prusach Wschodnich. Zarządzenie E. Kocha (*Amtsblatt Allenstein*, s. 24).

2 IV Dalsze ograniczenie ruchu pociągów osobowych z uwagi na nasilenie transportów wojskowych.

4 IV Zaostrzenie przepisów ochrony przeciwlotniczej. Pobór do wojska rocznika 1923. Wojna z Jugosławią.

9 IV Władze królewieckie spowodowały zwolnienie z obozów jenieckich z kampanii wrześniowej wszystkich przyznających się do narodowości białoruskiej. O dalszym postępowaniu z nimi decydować mają władze w Berlinie¹¹⁸.

¹¹⁷ WAPO VIII/7-427 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 5 IV 1941.

¹¹⁸ WAPO VIII/7-3 pismo Komórki Białorusinów w Niemczech z 5 VIII 1943 (*Weissruthenische Vertrauensstelle in Deutschland*) Berlin, Agrikolastr. 17). Akcja

15 IV Przesuwanie się na wschodnie granice prowincji wojsk pancernych oraz saperskich. Obniżka cen tłuszczów.

20 IV Nowe plany zakwaterowania w Prusach Wschodnich wojsk przesuwanym z zachodu.

23 IV Konfiskata plakatów z napisem „jedziemy przeciwko Anglii” (*Wir fahren gegen England*).

23 IV Przekształcenie żandarmerii wschodniopruskiej na oddziały rezerwy policji.

25 IV Dodatkowy pobór do wojska.

26 IV Jander — dowódca oddziału SA w Olsztynie mianowany dowódcą (*Gruppenreiterführer SA — Ostland*).

29 IV W Reszlu konferencja prowincjonalna dotycząca roli Prus Wschodnich w bieżącej gospodarce wojennej oraz ochrony przeciwlotniczej.

5 V Całkowite zamknięcie ruchu osobowego na kolejach w Prusach Wschodnich.

6 V Zarządzenie pogotowia przeciwlotniczego na terenie prowincji. Przygotowania do poboru do wojska rocznika 1923. Nasilenie agitacji wojennej (*Kampfversammlungen*).

8 V Konferencja w Królewcu w sprawie trudności zaopatrzenia w opał. Zarządzenia o konieczności zwiększenia możliwości zakwaterowania nowych oddziałów wojskowych. Wojskowa administracja przygotowuje rekwizycję wszelkich pojazdów mechanicznych. Rozdział środków finansowych na pokrycie strat w rolnictwie Prus Wschodnich wynikłych z powodu suszy.

9 V Gestapo nakazuje wzmoczenie czujności wobec aktów sabotażowych. Rozbudowa schronów przeciwlotniczych w miastach Prus Wschodnich. Budowa rowów ochronnych.

12 V Zamieszanie w partii nazistowskiej z powodu ucieczki Rudolfa Hessa.

14 V Aresztowanie proboszcza Dautera z powiatu reszelskiego.

15 V Organizowanie w Królewcu oddziałów rezerwowych policji.

16 V Konferencja landratów w Olsztynie. Omawianie spraw zabezpieczenia młodzieży i dzieci na wypadek rozpoczęcia działań wojennych.

17 V Zarządzenie całkowitego zaciemnienia na terenie Prus Wschodnich w dniach od 18 do 24 V. Rozkaz przygotowania poboru do wojska na dzień 20 VI rocznika 1923.

25 V Nowe transporty wojska z zachodu przesuwane do Prus Wschodnich.

30 V Dr Ley w Królewcu. Konferencja landratów Prus Wschodnich.

3 VI Nowe przegrupowania wojsk kwaterujących w Prusach Wschodnich.

4 VI Rozkaz wzmoczenia czujności we wszystkich urzędach prowincji.

14 VI Przyspieszenie poboru do wojska rocznika 1923.

17 VI Zarządzenie ostrego pogotowia oddziałów ochrony przeciwlotniczej. Ewa-

zmierną do ujęcia Białorusinów oraz Ukraińców dla polityki niemieckiej wiązała się z akcją „Białych Rosjan” (*Weiss Russen*) w celu wykorzystania emigrantów rosyjskich w Prusach Wschodnich oraz Rosjan służących w wojsku polskim i będących w obozach jenieckich. Tzw. „Białym Rosjanom” przyznano pewne udogodnienia, np. uprawniono ich do pobierania kart żywnościowych przysługujących ludności niemieckiej, zagwarantowano im nienaruszalność substancji mieszkaniowej oraz pracę zawodową stosownie do posiadanych kwalifikacji; nie objęto ich obowiązkiem pracy przymusowej, zwolniono od płacenia podatków wyrównania społecznego (*Ostarbeitersteuer* czy *Sozialausgleichabgabe*), zwolniono ich od płacenia tzw. polskiego podatku (*Polensteuer*). W kwietniu 1941 r. „Białych Rosjan” oraz „Białorusinów” wykorzystywano do przygotowywania kadr administracyjnych do opanowania terenów Związku Radzieckiego oraz przygotowania oficerów niemieckich do zaznajomienia się z językiem rosyjskim.

kuacja dzieci z Kłajpedy w głąb Prus Wschodnich (m.in. do powiatu reszelskiego).

20 VI Rząd III Rzeszy zażądał zamknięcia konsulatów USA (od 15 VII).

21 VI godz. 2. Pogotowie wojskowe w Prusach Wschodnich.

Godz. 3³⁰. Zarządzenie o przesuwaniu oddziałów wojskowych.

Godz. 5³⁰. Ogłoszenie wojny ze Związkiem Radzieckim.

Godz. 7²⁵. Zarządzenie o zamknięciu szkół na nieokreślony czas. SA organizuje samoobronę Prus Wschodnich. Mobilizacja wszystkich sił żandarmerii prowincji¹¹⁹.

25 VI Nocne bombardowanie Królewca, Elbląga, Gdańska, Gdyni i Malborka.

27 VI Zawieszenie nabożeństw niedzielnych dla polskich robotników z uwagi na działania wojenne.

1 VII Otwarcie szkół, wznowienie nauki.

5 VII Zakaz rozpowszechniania listu pasterskiego konferencji episkopatu w Fuldzie. List zawiera akcenty atakujące rząd.

9 VII Konferencja w Królewcu w sprawie przezwyciężenia katastrofalnych skutków suszy roku 1940.

18 VII Konferencja landratów w Królewcu w sprawie postępowania z wywłaszczaniem ludności polskiej w Prusach Wschodnich oraz w sprawie zastosowania przepisów Niemieckiej Listy Narodowościowej.

20 VII Ewakuowane dzieci z Kłajpedy wracają do domu.

24 VII Sprowadzanie litewskich robotników do Prus Wschodnich. Przeciętnie po 100 na powiat. Dodatkowy pobór do wojska roczników 1900—1921.

2 VIII Organizowanie okręgu białostockiego przez administrację Prus Wschodnich. Kieruje okręgiem Magunia z Królewca, Kolwe w Bielsku, Nikolaus z Mrągowa w Prużanie.

8 VIII Konfiskata majątku Bykowskiego z Biskupca.

15 VIII Transporty robotników litewskich.

18 VIII Organizacja tzw. Obszaru Wschodniego (*Ostland*).

26 VIII Zabezpieczenie linii kolejowej do Gierłoży. Pobyt w kwaterze Mussoliniego i Hitlera.

27 VIII Pobór do służb pomocniczych wojskowych dla dziewcząt. Gauleiter Koch gubernatorem (*Gouverneur*) Ukrainy.

31 VIII Wybuch epidemii tyfusu płamistego w obozie koncentracyjnym w Działdowie. Bombardowanie Elbląga i Wystruci. Alarm przeciwlotniczy w Olsztynie.

1 IX Epidemia tyfusu płamistego w powiecie nidzickim.

2 IX Zorganizowanie nowego obozu dla robotników polskich w Szymanach (*Schiemanen*) w powiecie szczycieńskim. Obóz w Działdowie zamknięty¹²⁰. Na te-

¹¹⁹ WAPO VIII/7-59 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 21 VI 1941 r.

¹²⁰ WAPO VIII/8-A/2, k. 177 polecenie gestapo (*Staatspolizeileitstelle*) w Królewcu z 2 IX 1941 r. Równocześnie wprowadzono nowe stawki dla polskich robotników i jeńców wojennych (polskich) pracujących na terenie Prus Wschodnich. Ministerstwo Rolnictwa (*Reichsnährstand*) ustaliło na wniosek E. Kocha niższe stawki, gdyż „gospodarka Prus Wschodnich nie może pokryć stawek dla polskich robotników zatrudnionych w Niemczech. Dla Prus Wschodnich stawki te muszą być znacznie niższe” (WAPO VIII/7-3 pismo naczelnego prezesa Prus Wschodnich z 5 II 1941). Rejencja olsztyńska wydała drukiem broszurę o zasadach postępowania ludności niemieckiej wobec Polaków (*Wie verhalten wir uns gegen die Polen?*) oraz drukowane przepisy dla robotników polskich przebywających na pracach w Prusach Wschodnich (Chodziło tu o podpisanie przez każdego polskiego robotnika przyjęcia do wiadomości o grożących karach — np. karze śmierci za sabotaż gospodarczy oraz za utrzymywanie stosunków z obywatelami czy obywatelką niemiecką narodowości niemieckiej. Później rozszerzono ten ostatni przepis również na obywateli niemieckich narodowości polskiej).

renie powiatów przygranicznych stwierdza się nasilenie ucieczek polskich robotników.

3 IX Sądowe ogłoszenie wymazania z rejestru firmy Bykowskiego.

10 IX Zabezpieczenie linii kolejowej do Gierłozy na spotkanie Hitlera z Hortym. W Królewcu konferencja w sprawie postępowania z Polakami posiadającymi obywatelstwo niemieckie.

12 IX Wprowadzenie pisma łacińskiego w nauce szkolnej (*Deutsche Normal-schrift*)¹²¹.

19 IX Organizacja pracy radzieckich jeńców wojennych w Prusach Wschodnich. Suwałki i Augustów administrowane z Prus Wschodnich. Prezes rejencji Dargel współpracownikiem E. Kocha na Ukrainie.

21 IX Transporty robotników litewskich.

27 IX Z istniejących na terenie Prus Wschodnich 59 gazet wychodzi obecnie tylko 12.

3 X Ucieczka polskich robotników. Schwytani umieszczeni w obozie w Szymanach (*Arbeitserziehungslager Gr. Schiemanen*).

12 X Targi Wschodnie w Królewcu. Katastrofalny brak węgla. Biura i urzędy nieopalone.

18 X Dr Tiso w Gierłozy u Hitlera.

20 X Organizacja pułku straży pożarnej dla Ukrainy. Z każdego powiatu Prus Wschodnich przydzielono po 20 strażaków (*Feuerwehr Regiment*).

26 X Tureccy generałowie u Hitlera w Gierłozy. Konferencja w Królewcu w sprawie polityki narodowościowej (referuje Bartels).

1 XI Aresztowanie przez gestapo księdza Czechowskiego z Rynu Reszelskiego za podburzające kazania w powiecie reszelskim.

6 XI Nowa regulacja cen żywności.

8 XI Zmiana sytuacji wojskowej. Nowe zarządzenia (ostrzejsze) w sprawie za-ciemnienia. Bombardowanie Ornety i Ostródy w godzinach 21²⁵—22³⁸.

14 XI Bombardowanie Królewca, Wystruci i Mrągowa.

15 XI Rozprawa Sądu Specjalnego (*Sondergericht*) w Reszlu przeciwko pokątnie handlującemu mięsem. Kary do 3 lat więzienia.

17 XI E. Koch komisarzem Rzeszy dla Ukrainy.

20 XI Katastrofa kolejowa w Czerwoncu. Pociąg wojskowy wykolejony (podej-znienie o sabotaż).

25 XI Ogólna blokada wszystkich urlopów, również dla polskich robotników.

1 XII Na teren Prus Wschodnich ściga się znaczne siły Waffen-SS.

11 XII Stan wojenny ze Stanami Zjednoczonymi AP. Wszyscy Amerykanie w Prusach Wschodnich meldować się mają w gestapo.

15 XII Epidemia tyfusu plamistego w powiecie reszelskim.

20 XII Podział administracyjny Obszaru Wschodniego (*Ostland*)¹²².

Rok 1942

3 I Nowy podział czynności w kartotece ludnościowej oraz komórkach nad-zoru nad cudzoziemcami w landraturach.

4 I Przygotowania do nasilonego nowego kwaterunku wojskowego.

15 I E. Koch wzywa do szerszej akcji wojskowej.

20 I Konferencja w Olsztynie w sprawie gwałtownego podniesienia się zachor-owności w Prusach Wschodnich.

¹²¹ WAPO XXX/11-128 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 12 IX 1941.

¹²² WAPO VIII/8-A/2, k. 201 informacja Naczelnego Prezydium Prus Wschodnich z 20 XII 1941.

29 I Niepokojący wzrost umieralności niemowląt przedmiotem konferencji w Królewcu. Udział w niej E. Kocha.

5 II Dodatkowy pobór do wojska powoduje trudności w zarządzie prowincją.

8 II Niemiecka Kolej Wschodnia (*Ostbahn*) obejmuje również Generalną Gubernię.

10 II Upoważnienie naczelnego prezesa Prus Wschodnich do samodzielnego skierowywania urzędników z Prus Wschodnich do okręgu białostockiego.

12 II Zamknięcie szkół z powodu braku opału.

14 II Racjonowanie nafty.

16 II Wysiedlanie starych Żydów. Gestapo na razie kieruje ich do Domu Starców w Olsztynie.

23 II Plan nowego podziału gmin (*Amtsbezirkseinteilung*).

25 II *Polizeipräsident* z Biskupca Schöne mianowany komisarzem generalnym na Ukrainie.

28 II Nasilenie transportów wojskowych.

4 III Książd Dauter aresztowany przed dwoma laty, ma być zwolniony z aresztu prewencyjnego, ale gestapo nie pozwala mu na pobyt na terenie Prus Wschodnich¹²³.

10 III 2 siostry zakonne (ewangelickie) — Arendt 69 lat i Rudeck 63 lata z Węgorzewa skazane na śmierć za handel żywnością.

18 III Zarządzenie nakazuje wszczęcie postępowania represyjnego przeciwko posiadającym pochodzenie niemieckie (*Deutschstämmige*), którzy nie meldowali się na wezwanie składania wniosków na niemiecką listę narodową.

19 III Zmniejszenie racji żywnościowych.

24 III Król bułgarski Borys w Gierłoży u Hitlera.

26 III Manifestacje wojenne w Prusach Wschodnich. Brak węgla w Prusach Wschodnich.

1 IV Rekwizycja koni.

2 IV Balony nieprzyjacielskie nad Prusami Wschodnimi. Jedne zrzuciły bańki z benzyną (zapalające), drugie (np. nad Olsztynem) zrzuciły ulotki.

8 IV Przygotowania do poboru do wojska rocznika 1924.

16 IV Ponowny masowy nalot balonów na Prusy Wschodnie.

22 IV Gestapo w Olsztynie przeprowadza wysiedlenie obywateli amerykańskich. Wymiana z niemieckimi jeńcami wojennymi i internowanymi w Lizbonie.

1 V Przedłużenie pracy w urzędach do 56 godzin tygodniowo.

8 V Zarządzenie o popieraniu stołówek zakładowych. Przeprowadzenie rosyjskich rodzin z okolic Leningradu do Prus Wschodnich (przeciętnie po 29 rodzin na powiat).

19 i 20 V Kilkunastu spadochroniarzy nieprzyjacielskich przychwycono koło Wystruci. Spadochroniarzy zauważono również w okolicach Olsztyna.

¹²³ WAPO VIII/8-A/2, k. 214 informacja gestapo (*Staatspolizeistelle*) w Olsztynie z 4 III 1942 r. Ponieważ wypadki zyczliwości ludności wobec jeńców wojennych zdrzały się coraz częściej, stąd 23 VII 1942 r. Naczelne Prezydium Prus Wschodnich wydało nowe zarządzenie dotyczące stanowiska ludności do tych jeńców. Zaznaczono, że „traktowanie jeńców winno być ostre, ale w granicach prawnych (*Reichsministerialblatt* f. innere Verwaltung, 1942, nr 20, zarządzenie z 29 VII 1942). Niemniej jeńiec wojenny nie należy do wspólnoty domowej czy gospodarczej, a więc również i nie do rodziny. Kto obchodzi się z jeńcami lepiej, niż z niemieckimi robotnikami, ten zdradza niemiecką wspólnotę narodową” (pismo Naczelnego Prezydium Prus Wschodnich z 23 VII 1942 — WAPO/7-3).

22 V Żandarm Jordan zastrzelił (w Księżnie) polskiego robotnika, stawiającego opór.

22 V godz. 10. Powieszenie Polaka w Sątopach na podstawie rozprawy Sądu Specjalnego za utrzymywanie stosunków z Scharnowską.

28 V Akcja specjalna (*Osteinsatz*) żandarmerii w Prostkach. Bombardowanie Wystruci.

4 VI Gestapo udziela zezwolenia na procesje Bożego Ciała tylko na obszarze cmentarzy kościelnych.

7 VI Premier węgierski Kallay u Hitlera w Gierłoży. Nalot balonów nieprzyjacielskich na Prusy Wschodnie (Królewiec i Świętą Siekierkę).

20 VI Nowe zarządzenia dotyczące postępowania z Ukraińcami i Polakami (Kreisblatt Rössel, s. 46).

22 VI Zarządzenie ostrego pogotowia dla wszystkich urzędów i policji w Prusach Wschodnich¹²⁴.

1 VII Apel dr. Altenloh (gestapo w Olsztynie) do polskich robotników w Prusach Wschodnich. Zorganizowano specjalny apel w Jezioranach. Zamknięcie wyjazdów do Białegostoku, Generalnej Guberni, Ostland oraz Ukrainy.

14 VII Zorganizowanie narodowościowej grupy agitacyjnej (*Volkstumsgruppe*). Siedzibą tej grupy agitacyjnej jest Mrągowo¹²⁵.

17 VII E. Koch i dr Ley w Szczytnie.

19 VII godz. 1. Bombardowanie Królewca.

20 VII Naloty nieprzyjacielskich samolotów na Prusy Wschodnie.

1 VIII Ewakuacja rodzin z Duisburga i Kolonii do Prus Wschodnich (Biskupca).

5—22 VIII Codzienne alarmy przeciwlotnicze.

24 VIII Pobór do wojska rocznika 1925.

10 IX Lotnictwo radzieckie bombardowało miejscowości w Prusach Wschodnich (Królewiec, Olsztyn, Kętrzyn).

7 X Organizacja Policyjnego Batalionu Wartowniczego w Prusach Wschodnich (Królewiec, Łomża, Białystok, Ryga)¹²⁶.

12 X Gestapo (*Staatspolizeistelle*) w Olsztynie przekształcone na Delegaturę Królewiecką (*Aussenstelle*).

19 X Zarządzenie o przygotowywaniu Prus Wschodnich do obrony.

5 XI E. Koch urzęduje w Równie, a nie w Kijowie.

12 XI Przesiedlenie Żydów z Prus Wschodnich do Grodna.

16 XI Konferencja w Naczelnym Prezydium Prowincji w sprawie zorganizowania wielkiej oblavy na przestępców kryminalnych, politycznych, uciekinierów i wysiedleńców (*für Grossfahndung Plan ausarbeiten*).

¹²⁴ WAPO XXX/5-17 zarządzenie prezesa rejencji olsztyńskiej z 22 VI 1942.

¹²⁵ WAPO VIII/7-64 pismo prezesa rejencji olsztyńskiej z 14 VII 1942.

¹²⁶ WAPO XXX/5-21 pismo Naczelnego Prezydium Prus Wschodnich z 7 X 1942. Policyjne bataliony wartownicze (*Polizei-Wach-Bataillone*) powstały w wyniku zarządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 9 IX 1942 r. Miały one uzupełniać istniejące już bataliony policyjne (*Polizei- und Reserve-Polizei Bataillone*) jako część składowa pułków policyjnych (*Polizei-Regimenter*). Oznaczenia policyjnych batalionów wartowniczych opierały się na podziale okręgów wojskowych (*Wehrkreisen*). (Szczegóły H. J. Neufeldt, J. Huck, G. Tessin, *Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1936—1945*, Koblenz 1957, Th. 2, ss. 38 i nast. Autorzy tego opracowania przyjmują datę powstania wschodniopruskiego batalionu wartowniczego policji (*Polizei Wach-Bataillon Ostpreussen = Wehrkreis I*) na styczeń 1943 r. Data ta jest błędna. W kwietniu 1943 r. powstał drugi wschodniopruski batalion wartowniczy policji, który brał udział w akcjach pacyfikacyjnych na terenie Białostocczyzny. Latem 1944 r. batalion został rozwiązany. Na jego miejsce powstał nowy batalion operujący na terenie rejencji ciechanowskiej.

- 18 XI Prusy Wschodnie bombardowane (Królewiec, Gdańsk, Tenkitty).
20 XI Katastrofalny brak papieru w Prusach Wschodnich.
26 XI W Prusach Wschodnich odczuwa się znaczne podnoszenie cen na żywność. W Olsztynku konferencja na temat zamrożenia cen.
27 XI Zebrania w miastach powiatowych w sprawie postępowania w razie wejścia nieprzyjaciela do Prus Wschodnich. Rekwizycja koni w prowincji.
3 XII Spis rolny w Prusach Wschodnich.
5 XII Bombardowanie Królewca, Gdyni, Piławy i Gdańska.
11 XII Zmniejszenie przydziałów żywnościowych i odzieżowych. Przygotowania w Prusach Wschodnich do nasilonego kwaterunku wojskowego.
16 XII Zmniejszenie przydziałów węgla o 10%.
17 XII Prusy Wschodnie uznane za teren operacji wojskowych (Heimat Kriegsgebiet).
19 XII Ciano i Laval w Gierłozu u Hitlera.

Kronika wojenna Prus Wschodnich lat 1943, 1944 i 1945 ujmuje tylko wydarzenia natury wojskowej związane z uznaniem prowincji za obszar działań wojennych (*Heimat-Kriegsgebiet*). Dlatego zestawienie tych wydarzeń i materiałów do tego okresu przedstawi się w indeksie tematycznym¹²⁷.

¹²⁷ Indeks (wykaz) tematyczny obejmować będzie tylko materiały zawarte w sobie archiwalnym Archiwum Olsztyńskiego oraz jego placówek podległych.

ARCHIVAL DOCUMENTATION OF THE HISTORY OF EAST PRUSSIA IN THE YEARS 1933—1945 (MATERIALS OF THE PROVINCIAL RECORD OFFICE IN OLSZTYN)

S U M M A R Y

The article is a further part of the work entitiled Archival sources concerning the history of East Prussia of Nazi period in the years 1933—1945, published in the Warmian-Masurian Bulletin, 1970, nr 4. The foregoing article is divided into two parts: the first is including notices according the documentation's work of the Olsztyn Record Office within organizing of sources showing the reality of province in those years; the second part — the principal — shows an archival war chronicle of East Prussia.

Considerable outside gaps (e.g. destructions in the archival resources) and inside (e.g. tendentious informations of Nazi officials) in the document resources of Nazi period in East Prussia compelled the Olsztyn Record Office to documentation activity. The documentation duties of the Record Office are divided into two ranges: the technical functions of documentation and the contemporary documentation. In the technical functions of documentation is enclosed the archival bibliography, the decimal classification for archival information, normalization of archival work as an introductory part for wider application of transformation the data, the organization of technical relations in the Record Office, the problem of conservation, microphotography and repography. As a result of documentation activity of the Record Office arised the so-called contemporary documentation; it is divided into two fundamental groups; legacies and contemporary collection.

The Olsztyn Record Office has only a small number of legacies. Much better is represented the contemporary collection. There are existing various groups of sources like: depositions, witnesses testimonies, publicistic sources (occasional and official publications, press and press cuttings, brochures and leaflets, bills, obituries), pictures, recordings and regional and local monographs.

The second part of the article comprises the war chronicle of East Prussia. The liminary dates of the published chronicle are including the period from 1933—1942: it should be marked, that only selected extracts from the elaborated large chronical set have been published. The settlement of liminary dates is reasonable for, that the year 1933 brought fundamental changes in East Prussia within the totalistic state. The province became an experimental range of Nazi politicians in the militarization of the whole political, social and economical life. The period from 1933—1938 inclusive, is included in the chronicle in principle problems settled in the succeeded years by the matter of concern. Since 1939 the events are represented in a chronological system and since 24th August 1939, at more important events is given, besides the day's date, also the hour of events or given orders. For illustration of the changing war events this kind of system is more useful and gives a more dynamic picture. The chronological system of the warchronicle was finished at 19th December 1942.

The events from the years 1943—1945 in East Prussia have from one side a poor problem, from the other the document's resources of Nazi administration preserved in Olsztyn Record Office from the years 1943—1945 is especially scantily. It should be underlined, that in the last two years of war East Prussia was intensively prepared for defence and the administration subordinated its whole effort for the military purpose. Two principle questions dominated at that time — the evacuation of people and the organization of defences. Catastrophal gaps within the document resource of Those years in the Olsztyn Record Office had been fulfilled by the contemporary collection. The continuation of the chronicle will be presented in the next article in the topic index of document resource and contemporary collections availing the methods of informatics.